

Олег ТУРІЙ

КОНФЕСІЙНО-ОБРЯДОВИЙ ЧИННИК У НАЦІОНАЛЬНІЙ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ В СЕРЕДИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Пробудження українського населення Галичини до самостійного національно-політичного життя під час революційних подій 1848 р. було неоднозначно сприйняте сучасниками й отримало суперечливе, контроверсійне відображення в історіографії¹. Але, незважаючи на поляриність оцінок суті й характеру національного руху галицьких русинів, зумовлену гострою політичною боротьбою та особистими пристрастями окремих авторів, для більшості популярних публікацій і наукових досліджень властиве намагання подавати процес його розвитку як еволюцію від якоїсь початкової цілісності й одностайності до пізнішого роз'єднання і внутрішнього протистояння. Уже на початку 1860-х рр., коли розкол національного руху в Галичині на два протилежних табори — „молодих“ і „старих“, „руських“ і „руських“, або ж, як їх традиційно називають, народівців і москвофілів — став очевидним, кожна зі сторін намагалася довести своє виключне право на заступництво національних інтересів, апелюючи до того, що саме її ідейні засади лежали в основі єдиної національно-політичної платформи „руських патріотів“ у часи „Весни народів“, та звинувачуючи супротивників у відступництві й зраді. Народівці пояснювали відхід своїх політичних опонентів від „програми 1848 року“ впливом російської пропаганди і магічною притягальною силою російських рублів². Поборники „общерусскости“, у свою чергу, вважали українство народівців наслідком польських інтриг, а заяву Головної Руської Ради про національну приналежність галицьких русинів до 15-мільйонного українського народу розглядали як тактичну поступку, за

¹ Детальніший огляд історіографії див.: Турій О. Ю. Греко-Католицька Церква в суспільно-політичному житті Галичини, 1848—1867. Автореферат дисертації...— Львів, 1994.— С. 2—7.

² Див. публіцистичні статті ранніх народівців (К. Климковича, Д. Танякевича) у „Вечерницях“ (1862—1863), „Меті“ (1863—1865) та інших виданнях. Серед великої кількості спеціальних праць істориків народівського напрямку можна виділити такі: Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772—1880 рр.).— Відень, 1916; Щурат В. На досвітку нової доби. Статті й замітки до історії відродження Галицької України.— Львів, 1919; Возняк М. Як пробудилось українське народне життя в Галичині за Австрії.— Львів, 1924; Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців, 1848—1914: На підставі споминів.— Львів, 1926, а також численні статті й публікації документів К. Студинського і Я. Гординського.

допомогою якої лідери „старої Русі“ намагалися приховати свої справжні наміри³.

Натомість об'єктивний і неупереджений аналіз історичних джерел дає підставу стверджувати, що національний рух галицьких русинів уже від 1848 р., тобто на момент свого організаційного оформлення і вступу в політичну стадію розвитку, поєднував у собі кілька різних національно-політичних орієнтацій (пропольську, проросійську, австро-русинську і українську), співвідношення між якими перебувало в постійній динаміці, у зв'язку з чим змінювався не лише характер самого руху, але й світогляд його окремих діячів.

На це звернув увагу ще М. Драгоманов, який писав: „Коли по законам національних і спеціально-слов'янських відродін і в Галичині настав час поставлення питання національного, то відповідь на се питане вийшла не в такій простій формі, як в інших слов'янських землях, напр. у Чехії, Славонії, Польщі; і викликала окрім натурального розділу інтелігенції на партії культурно-політичні, ще й національні партії“⁴. І. Франко, аналізуючи події „Весни народів“ у Галичині, також змушений був визнати: „Ми майже не знаєм внутрішньої історії руського руху в 1848 р. Знаємо лише глухо [...], що в тодішнім святоюрським таборі не все йшло так гармонійно, як би мало здаватися, що й там були різниці думок, а може й різниці напрямів [...]“⁵.

Джерельне підтвердження наявності різних течій у суспільно-політичній думці галицьких русинів кінця 40-х рр. минулого століття знаходимо у брошурі Василя Подолинського „Слово перестороги“ (1848). Він не лише назвав ті національно-політичні угруповання, що існували серед української інтелігенції Галичини під час революції, але й вказав цілі, до яких прагнула кожна з цих (за його термінологією) партій: чисторуська, польсько-русська, австрійсько-русська і російсько-русська⁶. А у листі до відомого галицького діяча А. Петрушевича, віднайденому нами у фон-

³ У серпні 1866 р. у львівській газеті „Слово“ з'явилася відверта декларація, що „Русь Галицка, Угорска, Кієвска, Московска, Гобольска і пр. подъ взглядомъ етнографическимъ, историческимъ, лексикальнымъ, литературнымъ, обрядовымъ есть одна и таяже самая Русь [...]“. Прихильники „общерусскости“ заявили: „Мы не Рутены съ 1848 года, мы настоящи Русскі [...]“, і виступили з критикою надмірної прив'язаності своїх попередників до царського трону й Австрії та їх нерішучості у відстоюванні національно-культурної єдності галицьких русинів з Росією.

Московфільська концепція найбільш повно відображена у роботах: Дѣдицкій Б. Своежитъевы записки.— Львѡвъ, 1906.— Ч. 1: Гдѣ що до исторіи саморозвитія языка и азбуки Галицкой Руси; 1908.— Ч. 2: Взглядъ на школьное образованье Галицкой Руси въ XIX ст.; Свистунъ Ф. И. Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи.— Львѡвъ, 1895—1896.— Ч. 1—2; Мончало вскій О. А. Святая Русь.— Львѡвъ, 1903; Филевичъ И. П. Изъ исторіи Карпатской Руси. Очерки галицко-русской жизни съ 1772 г. (1848—1866).— Варшава, 1907. А в книзі „Галицкая Русь въ европейской политикѣ“ (Изданіе редакціи „Нового пролома“.— Львѡвъ, 1886) навіть стверджувалося, що у 1848 р. „Галицкая Русь посредствомъ Головной русской Рады объявила себе отдѣльнымъ трехмиліоннымъ народомъ, заселяющимъ Галицію, Буковину и сѣверо-восточную Венгрію [...]“. О пятнадцати-миліонномъ народѣ въ отзывѣхъ Головной русской Рады нѣтъ и помину“.

⁴ Драгоманов М. Літературно-суспільні партії в Галичині (до року 1880).— Львів, 1904.— С. 4.

⁵ Франко І. Іван Гушалевич // Літературно-науковий вісник.— Львів, 1903.— Т. 23.— С. 169.

⁶ Щурат В. Речник незалежності України в 1848 р. о. Василь Подолинський // На досвітку нової доби.— Львів, 1913.— С. 167—168.

дах Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника, НАН України священик К. Хомінський 18 травня 1848 р. писав, що бачив у Львові „Русинів розмаїтих: польських, німецьких, малоруських (так званих Ruthener), справжніх на жаль дуже мало, і то забутих і ославлених. Однак я не впадаю в розпач, бо думаю, що з Русинів німецьких колись зможуть вийти справжні Русини, а польські Русини (тобто такі, котрі мову руську за нариччя польської, а землю руську — частиною польської вважають) змушені будуть стати справжніми“⁷.

Що ж тоді вплинуло на те, що Головна Руська Рада вже в першій своїй відозві задекларувала національну єдність і самостійність українського народу? М. Драгоманов уважав, що у 1848 р., „се б то тоді, коли питане національне стало серйозним у Галичині, як і в цілій Австрії,— відповідь на нього була не так заплутана, як троха пізніше. На питане: „що ви за нарід?“ — Галичани, які були в силі відповідати на такі питання, се б то духовні, — відповідали: „Ми частина народу малоруського, що живе від нижньої та горішньої Тиси в Угорщині до нижнього Дону та Кубані в Росії“⁸. Важливо, що таке означення своєї національної приналежності дала не лише Головна Руська Рада, але воно пролунало на численних зібраннях місцевих Рад, у різних відозвах і петиціях, на сторінках преси і в творах художньої літератури.

Священик Йосиф Крушинський на установчому засіданні Жовківської окружної Ради 25 травня 1848 р. заявив: „Ми, братя, належимо до великого народу, котрий єдиним говорить язиком і 15 мільонів виносит, із котрого 2¹/₂ млн. замешкує пространь землі Галицької, ограничену від мазурів ріками Сяном і Віслою, а поза тії границі західну сторону циркулу ясельського, сандецького і частку томашовського із незначним виїмком, осаді свої зовем краєм руским, а себе народом руским“⁹. А на наступному засіданні цієї ж Ради о. Михайло Бачинський сказав, що „Подоля, Волинь, Украина, Галичъ, суть то краѣ 4 разы обширнѣйшии вѣдъ правдивой Польски, а пекнѣйшиихъ, здоровшихъ пѣдъ сонцемъ надъ нихъ нема, а прецѣ тамтии що-разъ бардзѣй Московщина на своє перетягає, а мы якъ не будемъ о собѣ памятати, до решты спольцимъ ся, сами себе зглядимъ, сами собѣ грѣбъ выкопаемъ“¹⁰.

Теза про національну єдність Наддністрянської і Наддніпрянської України була одним із основних аргументів у полеміці з діячами польського національного руху, котрі, як писала „Зоря Галицька“, „и бесѣдами и письмами не признають намъ анѣ нашої землѣ, анѣ нашего руского имени, зовуть насъ Поляками грецького обрядку и чадами єднои поль-

⁷ Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника НАН України (далі ЛНБ НАН України), від. рукописів, ф. 77 (А. С. Петрушевич), спр. 469, п. 12, № 196а.

⁸ Драгоманов М. Літературно-суспільні партії в Галичині...— С. 4.

⁹ Діло.— 1898.— 7 (19) листопада. Оригінал тексту промови був написаний українською мовою латинськими літерами. Див.: Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України (далі — ІЛ НАН України), від. рукописів, ф. 100 (І. Велей), спр. 678.

¹⁰ ІЛ НАН України, від. рукописів, ф. 100 (І. Велей), спр. 665; Діло.— 1892.— 13 (25) серпня. У цій же промові о. Бачинський вказував на унію як основу церковно-релігійної єдності руського народу, вважаючи, що лише через непродуману політику польської шляхти „бѣла Русь, Полѣся, Украина и вѣ свѣтѣ славная Метрополія наша Кієвська достала ся Москалямъ [...], а по нещасливѣмъ роцѣ 1830 утратили-смо 4 Епископства и столицю значеня нашего Почаѣвъ“.

скої матери¹¹. „Чиї ж то Карпати, чий то Сян, Буг і Дніпро з Дністром, і цілий простір урожайної землі між тими ріками з їх притоками? Яких то князів були столиці в Києві, в тій матері градів руських, в Червені, Володимирі, Перемишлі, Галичі? Скільки імен, стільки святих і дорогих серцю руському пам'яток“,— риторично запитував у своїй відповіді на польські писання А. Петрушевич¹². Спеціальне обґрунтування історичної, мовно-культурної та релігійної єдності українського народу містили звернення Головної Руської Ради до віденських властей стосовно поділу Галичини¹³. На Конгресі слов'янських народів у Празі 1848 р. українська делегація наголошувала, що виступає від імені усього 15-мільйонного народу, прагнучи створити в Галичині умови для піднесення „цілої руської народности“, а не лише її галицької частини¹⁴. Подібні аргументи прозвучали й у стінах першого австрійського парламенту¹⁵. Відозва ініціативної групи з організації „З'їзду руських вчених“ також закликала працювати „для добра 15 мільйонного рода“¹⁶.

Важливе значення для поширення ідеї національної єдності всього українського народу серед населення Галичини мала „Зоря Галицька“ та інші періодичні видання. „Чужь Русины, котрыхъ е 15 миліонѣвъ, не суть народомъ?“ — запитувала газета і сама ж відповідала: „Хоть ми галицкіи Русины ено часть того личного народу становимо и подъ иннымъ одъ нашихъ братій Рядомъ застаемо, то тоє нашихъ правъ народности не зменшає, и зъ нашими братьями подъ взглядомъ духовымъ, подъ взглядомъ письменности сообщатися ничъ не перешкоджає. А и Поляки галицкіи суть также ено маленьковъ частковъ народу польского [...]“¹⁷. У редакційних примітках до вірша М. Устияновича „До Зори Галицкой“ давалися пояснення, що „Кієвъ — славная столица святой Руси“, а „по оупадку Кієвской и Галицкой столицѣ работала Русь подъ Татарскою, Литовскою и Польскою державою — днесь Россія и Австрія держать тотъ великій народъ подъ властію своею; решта того народу жіє въ Царствѣ оугорскомъ“. У самій же своїй поезії М. Устиянович в алегоричній формі закликав зорю, яка зійшла на „Галицкѣй землици“, на „овой Руси святой частинѣ“, засіяти для всього народу, що живе „бдѣ керницѣ Сяна до берегѣвъ Дону. На земли краснѣй, богатѣй, широкѣй“¹⁸. Ідея духовного єднання Галичини з усією Україною знайшла відобра-

¹¹ Зоря Галицка.— 1848.— 13 червня.

¹² [Pietruszewicz A.] Słów kilka napisanych w obronie ruskiej narodowości.— Lwów, 1848.— S. 47—48.

¹³ Ці меморандуми опубліковані в книзі: Malinowski M. Die Kirchen- und Staats-Satzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen in Galizien.— Lemberg, 1861.— S. 551—581.

¹⁴ Wisłocki W. T. Kongres Słowiański w roku 1848 i sprawa polska.— Lwów, 1927.— T. 1.— S. 65—68; Žáček V. Slovanský sjezd v Praze roku 1848. Sbirka dokumentů.— Praha, 1955.— S. 264—267.

¹⁵ Див. промови Г. Якимовича, Ф. Палацького і Пірера на засіданнях конституційної комісії у справі поділу Галичини: Protokolle des Verfassungs-Ausschusses im Österreichischen Reichstage 1848—1849/ Herausgeg. vom A. Springer.— Leipzig, 1885.— S. 24—25; 26—27; 30—32.

¹⁶ Запрошення учених руських на з'їзд до Львова // Зоря Галицка.— 1848.— 5 вересня. Чорновик відозви див.: ІЛІ НАН України, від. рукописів, ф. 100 (І. Белей), спр. 691.

¹⁷ Зоря Галицка.— 1848.— 18 липня.

¹⁸ Там само.— 15 серпня.

ження на сторінках „Новин“, „Пчоли“, „Галичо-руського Вѣстника“, „Дневника Руского“, а також у раннях поезіях І. Гушалевича, Л. Данкевича, Б. Дідицького та інших¹⁹.

Домінування українофільських переконань серед галицької інтелігенції на початку „Весни народів“ визнавали навіть їхні супротивники.

Відомий москвофільський діяч Д. Зубрицький повідомляв, що у 1849 р. „едва 10 человекъ находилось въ Галиціи, которые разумѣли настоящее Русское слово [...] Почти общее было мнѣніе у мене образованныхъ моихъ соотчичей, что нашъ Русскій, и такъ называемый ими Московскій или Россійскій народъ есть два чуждые, различные между собою народы“²⁰. А його молодший колега Б. Дідицький, згадуючи про події 1848 р., писав: „Подъ понятіемъ Русь я представлялъ собѣ тогда такъ, якъ и наибольшая часть нашихъ Русиновъ только южную или Малую Русь съ ея древними стольными городами, Києвомъ и Галичемъ, а сѣверную Великую Русь уважали мы хотя и сродною намъ по общеславянскому происхожденію, но мало же не такъ само не своєю, якъ не своєю была для насъ даже и ближе съ нами сусѣдня, тоже славянская Польша. Еще-жь къ тому тую сѣверную Русь изъ-давна называно у насъ загаломъ „Москвою“²¹.

Російський мандрівник В. Кельсьєв, який у середині 1860-х рр. побував у Галичині й встановив дуже близькі контакти з Я. Головацьким, А. Петрушевичем, Б. Дідицьким та іншими діячами „староруської партії“, такими словами окреслив їх національно-політичний світогляд у 1848 р.: „Наша мова руська, а не русска — російська; ми русини, а в Росії росіяни, ми пишемо слово руський з одним „с“, а росіяни з двома „с“; ми належимо до двох різних племен; російська мова нам не зрозуміла, російська церква — чужа, ми вірні сини престолу св. Петра, ми віддані слуги Австрійської монархії, тому що тільки у ній наше греко-католицьке віросповідання (унія) втішається належним захистом і покровительством, тоді як у Росії нас переслідують. Чого нам бажати від Росії, де панують батіг і адміністративне свавілля, в той час як наша вітчизна за декілька тижнів сталася однією з найліберальніших держав Європи!? Нехай уряд надасть нам політичні права і побачить, що не лише Росія не буде йому небезпечною, але й сам він буде загрозою для Росії. Наші одноплемінники, що проживають на Поділлі, Волині й Україні, дізнавшись, що хлопи в Австрії отримали волю, тільки й мріятимуть, як би їм перейти під благодійний скіпетр благородного дому Габсбургів. Наші одноплемінники за кордоном позбавлені святої віри батьків наших, унії, російською наругою. Нехай дім Габсбургів надасть нам політичні права — все духовенство України, Поділля і Волині забажає знову повернутися до унії, за котрою воно тепер проливає сльози. Ми не росіяни, ми русини“²².

¹⁹ Детальніше про це див. передмову К. Студинського до праці: Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62/ Вид. К. Студинський // Збірник філологічної секції НТШ.— Львів, 1905.— Т. 8—9.— С. VI—X, а також: Франко І. Іван Гушалевич.— С. 170—175.

²⁰ Лист Д. Зубрицького до „Императорского общества истории и древностей русских“ у Москві від 6 (18) січня 1853 р. // Студинський К. З кореспонденції Д. Зубрицького (Роки 1840—1853) // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі — Записки НТШ).— Львів, 1901.— Т. 43.— С. 59.

²¹ Дідицький Б. А. Своєжитєвєвыя записки.— Львовъ, 1906.— Ч. 1.— С. 8.

²² Кельсьєв В. Галичина и Молдавія, путевые письма.— СПб., 1868.— С. 174.

Греко-Католицька Церква з її східним обрядом відіграла вирішальну роль у збереженні національної окремішності українського населення Галичини під час багатовікового іноземного поневолення, що було необхідною передумовою його національного відродження. Релігійний фактор мав насамперед важливе значення для відрізнення галицьких русинів від поляків. Але помилковою була б і надмірна його абсолютизація. Залежно від політичної ситуації провідники галицьких русинів могли наполягати на тотожності конфесійної й національної приналежності або ж, навпаки, підкреслювати їх відмінність. Звертаючись до членів полонофільського Руського Собору, які виставляли себе „справжніми русинами“, дописувач „Зорі Галицької“ запитував: „Вы признаетесь до руского щепу, и наветь, що дивнѣйше, признаетесь до руской народности, а принадлежащи по большѣй части до римского обрядку, де русины не належатъ, кажете, що обрядокъ не творить народности.— Правда, признаемъ вамъ тоє; алежъ най намъ слободно буде питатися: Що єсть народнѣсть въ идеи, а що въ появѣ?“²³. А інший кореспондент часопису відповідав: „Правда, же обрядокъ не ѡдмѣняє народности, але ѡдъ оного часу, якъ Бояры наши черезъ перемѣну обрядку на полякѡвъ попереходили, вже нарѡдъ нашъ тутка на Руси чоловіка обрядку римского все за поляка тримавъ и тримати буде. А если кто популярнымъ быти хоче, той найся верне до обрядку отцѣвъ своихъ и своего народу, най покаже, же не гордить тимъ обрядкомъ“²⁴.

Очевидно, небагато знайшлося бажаючих відгукнутися на це та інші подібні звернення²⁵. Принаймні нам відомий лише один такий випадок, коли Бережанська окружна Рада на засіданні 1 березня 1849 р. прийняла до свого складу „довго для насъ небувшого, лише Полякѡвъ вплинямы нечестними зъ нами до днесъ нелучившагося, однако въ серцѣ всегда Русина, бувшого дѣдича, намъ першого Саула, П. Йосефа на Шептицахъ Шептицкого. Вже само имя [...] свѣдчить о особѣ. П. Шептицкій повертаєсь тому народови, изъ которого происходитъ“²⁶.

Якщо розділяюча роль церковного обряду в усвідомленні галицькими русинами своєї окремішності від поляків незаперечна, то питання про його вплив на формування української національної самосвідомости залишається дискусійним. Оригінальність і унікальність Греко-Католицької Церкви полягала в тому, що її священнослужителі й вірні одночасно виступали у двох іпостасях і залежно від обставин могли акцентувати на своєму „православному походженні“ або не менш переконливо доводити свою „католицьку приналежність“. Звичайно, коли йшлося про статус церкви в системі державного управління чи суспільних відносин, то уніатська ієрархія апелювала до гарантованої владою „рівности усіх католицьких обрядів“. Але якщо справа торкалася національно-політичних

²³ Зоря Галицка.— 1848.— 6 червня.

²⁴ Там само.— 18 липня.

²⁵ Там само.— 1849.— 15 (01), 31 (19) січня.

²⁶ Акты бережанской Рады русской 1848—1849 гг. // Вѣстникъ „Народного Дома“.— 1909.— С. 155. Важко точно встановити, чи вступ Й. Шептицького до Руської Ради пов'язаний зі зміною обряду, чи йшлося лише про визначення його національно-політичної приналежності, бо, як відомо, трохи раніше єпископ Яхимович відхилив прохання польських шляхтичів руського походження про їх повернення до обряду своїх предків, заявивши, що „Русини шляхти не мають і не потребують“ (K a c z a ł a S. Polityka Polaków względem Rusi.— Lwów, 1879.— S. 291).

проблем, то реакція була протилежною. Так, відомий граматик Й. Левицький у статті „О поділѣ Галициѣ“ писав: „Мы Русины не гадаемо о мятежѣ, мы хочемо въ спокоѣ народнѣсть нашу рускую [...] вольно якъ наибширнѣйше при теперѣшной конституціи розвинути и вѣри нашей православной вѣтъ скаженія боронити“²⁷. Ніби продовження цієї думки знаходимо в листі священиків з Коломиїщини до Головної Руської Ради, датованому 14 (26) грудня 1848 р., в якому вони просили домагатися скликання провінційного Синоду, щоб „отъ узовъ и формъ накиненьхъ намъ давнымъ системомъ обтрястися [...], справедливѣи и съ свобододуміемъ сего вѣка согласныи права и свободы исторією и первобытными уставами греческой церкви намъ признаныи и принадлежныи, сохранныи додержати“²⁸.

Таким чином, у середовищі греко-католицького духовенства щодо розуміння внутрішньої сутності й перспектив розвитку церкви існувало дві основні точки зору, які відображали дві взаємовиключні тенденції: 1) до тісної інтеграції з католицьким світом і латинізації та 2) до возвеличення східної традиції й відновлення „первісної чистоти греко-слов'янського обряду“²⁹. Кожна із вказаних тенденцій мала свої межі: перша — златинщення, що в тих умовах означало б і ополячення; друга — повернення до православ'я, що несло загрозу русифікації. Тобто перемога одної з них привела б не лише до ліквідації унії та самої церкви, але потенційно загрожувала би збереженню національної самобутності галицьких українців. Тому, ставши на чолі національного руху, греко-католицька ієрархія постійно змушена була не лише відкидати домагання польських лідерів виступати від імені українського населення краю, але й оправдуватись від звинувачень у тяжінні до „Moskwy i szuzmu“, яких не шкодували супротивники, щоб підірвати до неї довір'я у Відні. Пошуки Уніатською Церквою свого особливого місця в релігійному світі й забезпечення свого права на існування неминуче вели за собою необхідність визначення її позиції в системі державно-політичних, соціальних і національних відносин.

У червні 1850 р. „Зоря Галицька“ опублікувала переклад статті „одного Русина“ з віденської „Reichszeitung“, у якій говорилося: „По дняхъ марцевихъ оузнали ся Русини яко народъ бдѣ прочихъ славянскихъ народѣвъ розличный, который собственную величественную исторію мѣгъ бы всказати и въ собѣ почувствовавъ оугольніи вимѣнки самостоятельного розвитія. Яко прозябающа билина оужасала ся народнѣсть руска такъ само заслѣпляющого сіянія загладою всѣмъ грозящого всеславизму, яко и того, дабы не попалась въ тѣнь и не збутьвѣла въ народѣ, хотяй покровнѣмъ: польскѣмъ. Съ довѣріемъ тиснули ся Русини до Австрії, не обмежаючи далеча свого съ нею содруженія, властиво даже не роздумавши надъ своєю повзятою политикою, дабы лише одсунути ся бдѣ тыхъ двоухъ крайностей“. Передовсім русини мусили домагатися „о оузна-

²⁷ Зоря Галицька.— 1848.— 17 жовтня. Вживання терміну „православний“ для означення конфесійної приналежності галицьких русинів було в тому часі досить поширеним.

²⁸ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові), ф. 180, оп. 1, спр. 41, арк. 31—32.

²⁹ Kogczok A. Die grichisch-katholische Kirche in Galizien.— Leipzig; Berlin, 1921.— S. 121—136.

ніе свого битія на противъ мнѣнію радикальної польскои стороны, якобы Русины съ Поляками едно и тоє само були“. Вказав автор статті й на причини, що протидіяли поширенню проросійських симпатій. „Греческо-католическое священничество, которое теперь лучше образованное, якъ благочестивое російское, разъ вступивши на керму руско-народного порушенія не найшовши прежде ниякого соперника, не могло хотѣти оупустити тоє становище, которое его возносило честолюбію его догоджувало, и лишь въ самостоятельномъ розитію народа есть возможнымъ,— та и забувши на собственнѣй хосенъ, кинути ся до идей всеславянскихъ; ниякимъ образомъ не могло того бажати зречи ся всей въ новомъ времени набутой славы и хосна, дабы запасти въ политическое ничество въ Росіи, которой существованіе съ формою правленія найтѣснѣйше соединено“³⁰.

Отже, в умовах наростання революції та встановлення конституційно-демократичного правління ні пропольська, ні проросійська орієнтації не могли (через цілий ряд об'єктивних обставин) стати базовою національно-політичною платформою для розгортання масового визвольного руху галицьких українців та формування його ідеології. „Але [...]— як влучно зауважив І.-П. Химка,— негативної відповіді на запитання стосовно національного самовизначення було не досить. Хоча теоретично можливими були відразу декілька непольських і неросійських розв'язків кризи галицької національної ідентичности, історична реальність пропонувала лише два виходи: бути або австрійськими русинами (тобто обмежити націю територіально до Галичини, Буковини й Закарпаття), або ж — велико-українцями (тобто ототожнювати себе з українською нацією в Південно-Західній Росії)“³¹.

Тобто не тільки і не стільки релігійний обряд визначив „українське“ вирішення проблеми національної ідентичности греко-католицької інтелігенції Галичини. Важливу роль відіграв також цілий ряд інших взаємопов'язаних факторів: 1) мовно-культурні особливості; 2) історичні традиції; 3) соціально-економічні умови; 4) внутрішня і зовнішньополітична ситуація. Особливо відчутним був вплив зовнішніх чинників: 1) австрійської адміністрації; 2) протистояння з поляками. І якщо перший фактор не дозволяв „вірним русинам“ навіть у їх планах національно-політичного розвитку виходити поза державні кордони імперії Габсбургів та заохочував обмежитися чисто галицьким чи австро-русинським означенням своєї національної приналежности, то наявність такого сильного й небезпечного супротивника, як польський національний рух з його провідною ідеєю відбудови польської державности (зокрема й на українських землях), змушував церковну ієрархію шукати адекватної протидії, що об'єктивно сприяло усвідомленню загальноукраїнських національних інтересів. Поразка революції та крах надій на задоволення австрійським урядом українських національних прагнень були головними причинами, що призвели до посилення проросійських симпатій.

³⁰ Зоря Галицка.— 1850.— 3 (15) червня.

³¹ Химка І.-П. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині. 1772—1918 // Ковчег. Збірник статей з церковної історії /Ред. Я. Грицак, Б. Гудзяк.— Львів, 1993.— Ч. 1.— С. 87.

Як переконливо видно з віднайдених нами архівних матеріалів, група свідомих москвофілів існувала в Галичині уже на момент початку революції. Так, у листуванні Антона Петрушевича зі священником Кирилом Хомінським бачимо виразне протиставлення русинів „справжніх“ і „малоруських“. Щоб зрозуміти, кого К. Хомінський мав на увазі під „справжніми русинами“, наведемо витяг з цитованого вже листа від 18 травня 1848 р.: „Посилаю тобі також відозву і руський часопис, редактором якого підписується якийсь Павенцький (тобто „Зорю Галицьку“.— О. Т.). Є то чоловік, котрий крім польської і трохи руської поточної мови нічого більше не уміє. Начальником усіх подібних Русинів є о. Жуковский, котрий через те одночасно є найвищим законодавцем і творцем руської мови, а тому ні на крок не відступає від друкарні Ставропігії, щоб йому якийсь Москаль правопису і мови не зіпсув“³². А в іншому листі, писаному перед 26 травня 1848 р., він додає, „що до тої партії на жаль Стадіон має велике довір'я“³³.

Очевидно, що К. Хомінський і А. Петрушевич були супротивниками тої „партії“. У листі К. Хомінського до колеги від 7 жовтня 1848 р. читаємо: „Совершенно дѣлю твои гореванья надъ неистовымъ починаніемъ нашихъ Малоруссомановъ. Но Малоруссоманія теперь господствуетъ. Ею заражена наша народна рада, наши посланцѣ въ Вѣдню, якъ увидишь зъ приложенной предплаты на Енеиду Котляревского“³⁴. Но еще хуже не терпять она жадного сопротивления, и каждого, который о составѣ нашего языка иного есть мнѣнія, называетъ заразъ Pseudo-Руссиномъ, измѣнникомъ и Богъ знаетъ чѣмъ [...]. Не увѣришь, какъ тутъ менѣ воздуха душный. Хотѣл-бы ся трохи прогулять по свѣтлѣ, а за рокъ или два вернути ся назадъ, коли въ насъ атмосфера трохи очиститъ ся и партіи точнѣ опредѣлятся“³⁵. Куди спрямовував свої надії та сподівання К. Хомінський, можна судити з того, що 18 серпня того ж року він надіслав А. Петрушевичеві вирізку з „Одеського Альманаху“ за 1840 р. з описом подорожі якогось мандрівника по Галичині, в якій той обґрунтував національну єдність місцевого населення з росіянами³⁶.

Патріархом москвофільської „партії“ був відомий історик Д. Зубрицький, який ще задовго до „Весни народів“ під впливом російського панслависта М. Погодіна перейнявся „об'єдинительськими“ ідеями³⁷. Шляхтич за походженням і переконаннями, він зверхньо ставився до простолюду, зневажав його „наречіє“, натомість захоплювався величчю і могутністю Русі Рюриковичів і Романових, „образованістю“ російської мови і „благочестієм“ російського православ'я. У 1849 р. Зубрицький розпочав працю над фундаментальною історією Галицької Русі, головною метою якої було

³² ЛНБ НАН України, від рукописів, ф. 77 (А. Петрушевич), спр. 479/п. 12, № 196-а.

³³ Там само.— № 443-в.

³⁴ Тут мається на увазі намір Кирила Блонського, депутата австрійського парламенту, видати книгу: „Вергілієва Енеида на малоруській языкъ переложена Котляревскимъ“. Див.: ЦДДА України у Львові, ф. 180, оп. 1, спр. 2, арк. 99; спр. 38, арк. 29. З невідомих причин книга не була надрукована.

³⁵ ЛНБ НАН України, від рукописів, ф. 77 (А. Петрушевич), спр. 469/п. 12, № 203-а.

³⁶ Там само.— № 199-а.

³⁷ Терлецький О. Галицько-руське письменство 1848—1865 рр. на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань галицько-руської інтелігенції.— Львів, 1903.— С. 51—62; Тишинська Е. Погодін і Зубрицький // Записки НТШ.— Львів, 1912.— С. 101—122.

„познакомить Галичанъ и съ Русской Исторіей и сколько возможно и съ Русскимъ языкомъ“. Ідейну концепцію праці автор визначав як „частину, къ потребностямъ Галическо-Русского Народа приложенную Русскую Исторію“ і висловлював надію, що „если успѣемъ бросить въ народъ нѣсколькосотъ экз. Исторіи, тогда мы упрочимъ на всегда русскую стихію“³⁸.

На думку К. Студинського, навколо Д. Зубрицького згуртувалася „громадка людей, яка учіпила ся імени велика Русь і вважала себе її частиною, атомом, хоч правда, частиною попсованою, скоплявілою, опоячаною, яку треба було очистити і яку лиш підневолене під велику Русь могло правдиво відновити і відродити“³⁹. Ця група проросійськи настроєних діячів отримала в історичній літературі назву „погодінської колонії“. Так іменував її у листі до самого М. Погодіна Д. Зубрицький, дякуючи йому за моральну і матеріальну підтримку, яку той надавав „істинно-русскимъ патріотамъ“ в Галичині: „Тому-то высокопочтенному распространителю науки мы всемъ обязаны. Онъ бросилъ между насъ нѣсколько сочиненій и все читавшіе ихъ воспылали любовью къ народности, къ русскому слову. Онъ бросилъ сѣмя на плодородную почву. Еслибъ не онъ, мы бы еще и доселе дрѣмали въ апатіи, или гонилибысь за польскими и нѣмецкими произвѣденіями. Я не надѣюсь наслаждаться уже чтеніемъ новыхъ книгъ..., но ихъ будетъ читать молодое благодарное поколѣніе. Погодинская колонія со мной не кончится“⁴⁰.

Зважаючи на доволі похилий вік, Д. Зубрицького можна вважати радше „почесним головою“ та ідейним провідником московфільської „партії“, тоді як практичну роботу з реалізації „об’єдинительних“ планів вели його молодші колеги й учні. Особливе місце серед них займав А. Петрушевич. Із листування А. Петрушевича і К. Хомінського видно, що ці люди вже від самого початку „Весни народів“ вважали себе „справжніми русскими“, виразно диференціюючись від „малоруссоманів“⁴¹. А згаданий уже нами витяг з „Одеського Альманаху“ за 1840 р. з обґрунтуванням національної єдності населення Галичини з „великоросами“ не залишає жодних сумнівів у тому, яку саме Русь вони мали на увазі⁴². Б. Дідицький у приватному альбомі А. Петрушевича залишив такий відгук про його вірш „Гей кто Русинъ, веселися!“, надрукований у першому числі „Зорі Галицької“: „Чуднонаивный, русско-патріотичный духъ сего стиха прочитанный мною въ м. Маѣ 1848, всего болѣе повліялъ на мене, тогда 21-лѣтнего молодца, що я изъ завязатого Ляха сталъ Галицкимъ Русиномъ, а послѣ въ томъ-же году и великорусскимъ Русиномъ“⁴³. Іван Головацький у листі до А. Петрушевича від 23 жовтня 1851 р. також

³⁸ Листи Д. Зубрицького до М. Погодіна від 1 (13) червня 1851 р.; 5 (17) травня 1852 р. див. у: Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835—1861) // Чтения в Императорскомъ обществе истории и древностей русских.— 1880.— Ч. 1.— 2.— С. 585—586, 587—588.

³⁹ Студинський К. Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62.— С. ЛП.

⁴⁰ Лист Д. Зубрицького до М. Погодіна від 7 (19) липня 1856 р. // Письма къ М. П. Погодину.— С. 597.

⁴¹ Див. листи К. Хомінського до А. Петрушевича: ЛНБ НАН України, від рукописів, ф. 77 (А. С. Петрушевич), спр. 469/п. 12, № 196-а; 443-в; 203-а.

⁴² Лист К. Хомінського до А. Петрушевича від 18 серпня 1848 р. // Там само.— № 199-а.

⁴³ Там само.— Спр. 171/п. 5, № 546-в/14. У своїх спогадах Б. Дідицький також вказував, що особливу роль у формуванні його „общерусских“ переконань відіграли А. Петрушевич і Я. Головацький (Дідицький Б. А. Своєжитєвьи записки.— Ч. 1.— С. 23—25).

вказав на його особливу місію в національному житті галицьких русинів: „Ваше Высокопреподобіе, Васъ знають, Васъ почитають и високо цѣ-
нятъ всѣ — Вамъ суждено кажется быти отверзти глаза и показати
путь заслѣпленнымъ нашимъ братьямъ — будьте увѣрены, Вамъ всякій
подражати одолженъ — если токмо искру имѣеть благоразумія“⁴⁴.

Вплив А. Петрушевича пояснювався його заслуженим авторитетом
ученого, а також вагомою посадою в церковній ієрархії, оскільки він був
особистим духівником митрополита М. Левицького. 12 червня 1848 р.
А. Петрушевич від імені владики підготував пастирський лист⁴⁵, а в
„Зорі Галицькій“ у лютому 1849 р. опублікував „Отвѣтъ клеветникамъ“
з оправданнями глави Греко-Католицької Церкви від звинувачень у по-
лонофільстві⁴⁶. Обидва документи були написані мовою, наближеною до
російської. Очевидно, саме під його впливом консисторія з 1848 р. за-
провадила „язичіє“ до офіційного діловодства⁴⁷. Свої власні літературні
й історичні праці А. Петрушевич також писав по-російськи і вимагав
друкувати без жодних змін⁴⁸. А на засіданні „Матиці“ у 1849 р. з його
ініціативи було прийнято рішення, що твори „вищої науки“ повинні дру-
куватися „въ язѣцѣ письменномъ, который має начало своего развитія
въ далекой минувшости, а который ошибочно чисто — російскимъ на-
зываютъ — всѣляко остерѣгаючи ся всѣхъ оныхъ выражений и формъ,
которые суть исключительно московского происхожденія“⁴⁹. Доповненням до
цієї теорії А. Петрушевича стало відкриття Б. Дідицького, що нібито
росіяни і галицькі русини мають одну літературну мову, але різні вимови,
яке він зробив у 1849 р. під враженням від спілкування з російським
священиком, що відправляв богослуження для солдатів у церкві в Ве-
ликих Мостах, де парохом був батько Б. Дідицького⁵⁰.

⁴⁴ ЛНБ НАН України, від рукописів, ф.77 (А. Петрушевич), спр. 136/п. 4, № 388-а.

⁴⁵ Матеріали до історії...— С. 332.

⁴⁶ Зоря Галицка.— 1849.— 5 (17) лютого.

⁴⁷ На це вказував Я. Головацький у листі до А. Петрушевича від 26 березня 1856 р.: ЛНБ
НАН України, від рукописів, ф. 77 (А. Петрушевич), спр. 137/п. 4, № 411-а.

⁴⁸ Пересилаючи Я. Головацькому свій історичний нарис „Польща, Русь и Ромыны“,
А. Петрушевич 12 квітня 1849 р. писав: „Бытъ можетъ что ее Г. Павенцкій напечатать изволить
въ Зорѣ Галицкой, если мой языкъ не станется перепною моему дерзкому домогательству.
Я надослалъ тойже Редакціи мой „Голосъ изъ Галича“ — но онъ не естъ доселе напечатанный
по всѣй вероятности для его чисто-русского содержания и цѣли. Въ прочѣмъ, естъ либы моя
статья о Ромынахъ печаталась, то я соизволю на тое съ тѣмъ условіемъ, чтобы не сдѣлано
было ни малѣйшаго отступленія от ее содержания, языка и его провописанія (Кореспонденція
Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 354—355).

⁴⁹ Вірш А. Петрушевича був надрукований у 51—53 числах „Зорі Галицької“ за 1849 р.
У ньому відкрито проповідувалася ідея національної єдності Галицької Русі з Росією. А стаття
про румунів з'явилася у „Пчолі“ І. Гушалевича (Пчола.— 1849.— 7 і 14 травня).

⁴⁹ Слово.— 1861.— 11 лютого; ЦДІА України у Львові, ф. 148, оп. 2, спр. 2, арк. 4.

⁵⁰ У своїх спогадах Б. Дідицький писав, що його вразило те, що російський священик
користувався церковними книгами його батька. Різниця була „въ выговорѣ лишь четырехъ
славянскихъ буквъ г, и, ѣ, и е по согласныхъ“. Юний „мовознавецъ“, який ще недавно сам
почав вчитися читати кирилицю, придумав навіть фразу, яка наочно демонструвала цю єдність
мови і відмінності у вимові: „всѣ гибнемъ“. „Не диво, що та случайна лекція, проведенная въ
несполна польъ часа вспѣльно съ московскимъ батюшкою въ Мостахъ Великихъ, имѣла на мои
тогдашні языковыя студи весьма благодатное влѣяніе. Сама тая мысль, що Святѣи Братѣя
Перво-апостолы Славянъ составили якъ бы нарочно для безмѣрно-великой, но подвойно чи
даже потройно слова свои выговарюющей Руси таку чудную азбуку, що она тѣ говоры
розличны въ одну же Русь соединяе,— сама та мысль восхищала мене и тѣмъ паче возбуждала

Великою втратою для українства в Галичині був перехід Я. Головацького на початку 50-х рр. до табору „об'єдинителів“⁵¹. Відомо, що ще на початку 40-х рр. Я. Головацький за посередництвом Д. Зубрицького встановив досить тісні контакти з М. Погодіним, у листі до якого від 22 листопада 1853 р. він признавався: „Вы не увѣрите съ какою радостью пріялъ я вѣсть отъ родного брата моего, что онъ имѣлъ случай свидатися съ Вами въ проѣзде Вашемъ черезъ Вѣну. Какое счастье для меня — по истеченіи многихъ годовъ, я опять услышалъ слово о незабвенномъ для меня муже, которому я премногимъ одолженъ за русское просвѣщеніе, поставившее меня въ возможность нынѣ словомъ и письмомъ дѣйствовать для образованья младшаго поколѣнія“⁵².

Стосунки Я. Головацького з самим Д. Зубрицьким навіть у часи, коли вони мали, здавалось би, цілком протилежні національно-політичні переконання, завжди були досить приязні. Останній вважав його своїм учнем, довіряв опрацювання власних статей, допомагав встановити контакти з російськими вченими та інституціями, налагодити отримання книг з Росії. Майбутній „атаман Погодінської колонії“ доклав чимало зусиль до того, аби саме Я. Головацький зайняв у 1848 р. кафедру руської мови і літератури у Львівському університеті⁵³, переконуючи молодшого колегу, що „кромѣ Професорства найдеться еще и другое выгодное занятіе и для славы и пользы нашей и отечества!“⁵⁴

Зрештою, навіть те, що І. Головацький вже у 1848 р. відверто писав братові про свої „об'єдинительські“ наміри, наводить на думку, що Яків якщо навіть і не поділяв його ідей, то принаймні не заперечував їх⁵⁵. Надзвичайно цікаве свідчення щодо цього знаходимо у листі І. Головацького до А. Петрушевича від 23 жовтня 1851 р.: „Признаюсь по правдѣ, что мой братъ Ярославъ (літературний псевдонім Якова Головацького.— О. Т.) своїми сочиненнями много здѣсь повредилъ — здѣшнѣе Русины въ всякомъ случаѣ ссылаются противо меня на кого? — на роднаго, старшаго и ученаго моего брата — а увѣряю Васъ, это сильное оружіе по многимъ причинамъ — я долженъ молчати, что меня болитъ, будучи увѣренъ, что мой братъ совершенно и въ всякомъ взглядѣ согласенъ со мной, и зная добре въ какое время началось и продолжалось дѣйствование моего брата“⁵⁶.

охоту и волю посвятити свои силы на подвиги во благо той единой нашей святой Руси“ (Дѣ дидцкій Б. А. Своежитъевыи записки.— Ч. 1.— С. 9—10). Окрилений таким відкриттям, Б. Дідицький разом зі своїм однодумцем І. Наумовичем задумав написати книгу під назвою „За пол-часа научитись читати славянское евангеліе Русину по-московски, а Москалеви по-русски“. Правда, свій намір він зміг реалізувати лише в 1866 р., збільшивши термін, необхідний для вивчення російської мови, на півгодини: Вѣ одинъ часъ научиться Малорусину по великорусски.— Львѣвъ, 1866.— С. 31.

⁵¹ Студинський К. З історії русофільства в 50-х роках ХІХ віку // Український ілюстрований календар товариства „Просвіта“ з літературно-науковим збірником за звичайний рік 1918.— Львів, 1917.— С. 144.

⁵² Лист Я. Головацького до М. Погодіна від 22 листопада 1853 р. // Письма къ М. П. Погодину...— С. 654.

⁵³ Студинський К. Яків Головацький і перша кафедра руської мови (рукопис статті) // ЦДДА України у Львові, ф. 362, оп. 1, спр. 81, арк. 8—9.

⁵⁴ Лист Д. Зубрицького до Я. Головацького від 13 вересня 1848 р. // Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 289.

⁵⁵ Лист І. Головацького до брата Якова від 8 червня 1848 р. // Там само.— С. 255.

⁵⁶ ЛНВ НАН України, від. рукописів, ф. 77 (А. Петрушевич), спр. 136/п. 4, № 388-а.

Таким чином, за історично короткий проміжок часу ідеї національної єдності українського населення Галичини з Росією, які на початку „Весни народів“ сповідувалися лише невеличкою групою всіма „забутих і зневажаваних справжніх русинів“, поширилися серед інтелігенції, здобуваючи щораз більше прихильників і опановуючи всі сфери культурно-освітнього і навіть церковно-релігійного життя. Окрім причин чисто об'єктивного характеру, які сприяли зростанню москвофільства, не можна не зауважити й суб'єктивного моменту — цілеспрямованої і скоординованої діяльності цієї групи з метою розповсюдження своєї ідеології. Зокрема, І. Головацький просив А. Петрушевича: „Умоляю Ваше Высокопреподобіе, внимайте на то, что чѣмъ больше насъ на сторонѣ благонамѣренныхъ, тѣмъ лучше — читательство само осудить, кто, что и какимъ образомъ пишетъ, а эти мечтатели не знаючи сами чего желаютъ и куда стрѣмлять, умолкнутъ со временемъ и слѣдъ ихъ пропадетъ“⁵⁷. Своєрідну програму перетворення „рутенів з 1848 року“ в „настоящих русских“ знаходимо в листі І. Головацького до брата Якова, датованого 20 липня 1851 р.: „Ляхи и Мадяри гору взяли, правительство на насъ смотритъ, якъ на неимѣющихъ жизни ни истории. Такъ теперь справа наша стоить! Для того бы правѣ намъ теперь между собою выпадало бы наибольше дѣйствовать, и крѣпити ся во внутренней словесной жизни, а политики со всѣмъ лишитися. Пусть ляхи и враги полѣтизуютъ съ слѣпими мужиками, узрятъ якъ далеко зайдутъ безъ помощи священства нашего. Теперь бы наше священство повинно усунутися отъ всякого предводительства общественнаго въ народѣ, кромѣ дѣйствования на училища и благонравіе релігійное. Писати и писати, и читати, и вспомогати словесность, и сообщатися усердно, и въ тѣснѣйшемъ быти союзѣ всѣмъ просвѣщеннѣйшимъ и благонамѣреннымъ, а для политики заумерти со всѣмъ — то есть задача наша на порѣ наилучша. А прійдетъ время благополучное, тогдѣ станути мужественно и приступно, а не упокорительно якъ до сихъ поръ бывало, и показати же жизнь есть. Мы агитуймо межъ собою, между мужиками пусть агитуютъ враги на свою собственную погибель“⁵⁸.

Отже, зверхня аполітичність провідників „старої Русі“ в 50-х рр. минулого століття була насправді добре продуманою і пристосованою до умов реставрації абсолютизму політикою, яка передбачала насадження в середовищі української інтелігенції, й насамперед священництва, „об'єдинительських“ ідей за допомогою літератури, преси, освіти, релігії тощо; відрив цієї нечисленної еліти від власного народу через засвоєння нею чужої „образованої“ мови і культури, стримування просвіти й суспільно-політичної активності народних мас і при всьому цьому — показне, переступаюче межі власної гідності віропідданство, надія перехитрити, дочекатися сприятливіших часів, а тоді поставити усіх перед фактом існування в Галичині не якихось там забутих урядом і зневажаваних поляками „рутенів“, а частини великого й могутнього „русского народу“.

Зважаючи на місце і роль Греко-Католицької Церкви в суспільному житті Галичини, зрозуміло, що поширення „общерусских“ ідей не могло

⁵⁷ ЛНБ НАН України, від рукописів, ф. 77 (А. Петрушевич), спр. 136/п. 4, № 388-а.

⁵⁸ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62.— С. 520—521.

відбуватися поза нею. Тому твердження окремих дослідників про світський характер галицького москвофільства не має достатніх підстав⁵⁹. Адже саме через церковні структури, або через інституції, що перебували під безпосереднім контролем греко-католицької ієрархії, велася пропаганда „об'єднання“ серед широких верств українського населення.

Ми вже згадували про те, яку роль відіграв у консолідації та зміцненні позицій „твердих русинів“ у 1848—1849 рр. А. Петрушевич, займаючи становище митрополичого духівника. Він же був автором окружного послання глави Греко-Католицької Церкви від 30 листопада 1850 р., у якому відстоювалися „священні“ права церковно-слов'янської мови в духовному житті галицьких русинів⁶⁰. Це послання „об'єдинителі“ використовували для оправдання фактичного впровадження російської мови та переслідування прихильників народного слова. Зокрема, на нього покликався І. Головацький у полеміці з Т. Лисяком і Т. Глинським на сторінках віденського „Вѣстника“⁶¹. Він навіть погрожував останньому репресіями з боку церковного керівництва, оскільки той „іерей и просвѣтитель народа по званію и должности, хочеть святую церковщину изъ оучилищъ, изъ просвѣщенія народного, изъ цѣлой словесности нашей совершенно истребити! — И не довольно сего ему, онъ причисляетъ насъ мірскихъ людей ради защищенія церковщины къ „вынародовленнымъ измѣнникамъ“, чуждающимся русскаго народа, къ нехотящимся оунизити „сподлити“ съ простымъ народом! [...] Мы оуповаемъ въ преосвященныхъ предстоятелей нашей церкви, же они возмогутъ сохранить непорочность ея отъ прикосновенія всякихъ незваннихъ и нечестивыхъ силъ“⁶².

Члени „погодінської колонії“ розраховували не лише на моральну підтримку, але й на безпосереднє втручання митрополита М. Левицького в міжпартійну боротьбу. І. Головацький у листі з Відня до А. Петрушевича в квітні 1852 р. писав: „Здесь разходятся смутныя вѣсти о нашихъ Русинахъ въ Галиціи — русчина утѣсняется отъ всюду, даже отъ родныхъ сыновъ ея — имѣнно жалуются здѣсь на злоупотребленія власти Преосвящ. Епископа Суфрагана (І. Бохенського.— О. Т.) и Г. Ижака и пр. (очевидно, мається на увазі цензурне остереження, яке отримала „Зоря Галицька“ за російщення мови.— О. Т.). Жалко то слышать, имѣюще увѣреніе о ревности Нашего Превосход. Первенствующего, который при старости лѣтъ и продолжительномъ недузѣ не можетъ взирать въ всѣ дѣла, ни прикратить важничанія нашихъ враговъ“⁶³.

Підтвердження того, що авторитет глави Греко-Католицької Церкви відігравав вагомую роль у мовно-правописній боротьбі 50-х рр., знаходимо у листуванні Я. Головацького та А. Петрушевича стосовно перекладу однієї папської булли. Так, 26 березня 1855 р. професор „руської словесности“ звертався за порадою до свого колеги й однодумця: „Намѣдни отдалъ мнѣ Его Преосв. Епископъ Бохенскій Окружное Посланіе или буллу Его Святѣйшейства Папы Римского съ изъявленіемъ желанія Его

⁵⁹ Химка І.-П. Греко-Католицька Церква.— С. 84.

⁶⁰ Зоря Галицка.— 1850.— 6 (18) грудня.

⁶¹ Вѣстникъ.— 1850.— 14 (26) грудня.

⁶² Там само.— 1851.— 8 (20), 18 (30) грудня.

⁶³ Лист І. Головацького до А. Петрушевича від 2 (14) квітня 1852 р. // ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 77 (А. Петрушевич), спр. 136/п. 4, № 301-а.

Преосвящ. г. Митрополита Примаса, щобъ я изъ той латинской буллы сдѣлалъ свободный русскій Переводъ. Изъясните мене по какой причинѣ поверенъ мнѣ этотъ переводъ, когда по сю пору всегда Вы занимались тѣмъ дѣломъ, и сообщите, каково есть желаніе Его Преосвященства, какой языкъ надо соблюдать, что разумѣется подъ свободнымъ или вольнымъ переводомъ буллы⁶⁴. У відповіді А. Петрушевича передав слова митрополита, що „булла имѣетъ быть переведена нашою рѣчею, т. е. благородною, книжною, но никакъ „мужиковскою“, чему сопротивляется уже сама важность предмета⁶⁵. Очевидно, важко зараз встановити, чи ці слова й справді відображали власні переконання 80-літнього М. Левицького, чи він лише одобрив те, що підказав йому його духівник і порадинок. У реальності такого припущення переконуємося ще з одного листа І. Головацького до А. Петрушевича, писаного 14 квітня 1857 р.: „Я слышалъ, что Вы получили какой то приходъ — поздравляю Васъ, Милостивый Государь, съ этимъ новымъ, и какъ нельзя сомнѣваться, выгоднымъ поставленіемъ, но между тѣмъ всякій благомыслящій долженъ сѣтовать о томъ, что у насъ нѣтъ мужа, который бы Васъ могъ достойно замѣнить при боку Его Еминенціи. Дай Богъ, чтобы Вы и изъ отдаленія успѣли еще долго дѣйствовать въ томъ душеспасительномъ смыслѣ, какъ и до сихъ поръ дѣйствовали!“⁶⁶ А М. Малиновскій так відгукнувся на призначення А. Петрушевича парохом села Новиці поблизу Калуща: „Много мя оскорбляетъ, що Вы выноситеся на приходъ, кто вѣсть, останится ли Вамъ время поучиться и насъ поучать, понеже на селахъ нашихъ густѣйшая хахольщина наша можетъ и Васъ заглушить“⁶⁷.

Своєрідна „кадрова політика“ була одним із найбільш дійових інструментів москвофільської пропаганди. Кращі парафії, місця викладачів, катехитів і навіть керівні посади в самій церкві займали здебільшого „тверді русини“. Зокрема, при заступництві вождів „погодінської колонії“ надзвичайно стрімку кар’єру зробив І. Гушалевиц. На початку 1857 р. в одному з листів до Я. Головацького він ніби між іншим натякнув, що до цього часу не має титулу віце-декана чи наглядача шкільного округу: „Я ни первымъ ни вторымъ сановникомъ и неубѣгался о сіи чины, хотя онѣ бы предалися менѣ, ибо чаще я бы могъ свидаться съ священниками и поощрять къ складкамъ на Народ[ный] Домъ иль покупкѣ книгъ и всему русскому. Съ нашими хахлами нужно торговаться о всемъ а иногда имъ да что отказать, иль чѣмъ то пострашить, пока нерѣшатся въ коемъбудь дѣлѣ“⁶⁸. А вже наприкінці того ж року І. Гушалевиц міг втішатися новою посадою: „Теперь я получивъ Администрацію Деканата, долженъ заняться званіемъ этого чина. Найперве вознамѣрю сильно дѣйствовать на нашихъ хахловъ чтобы на Народный домъ денегъ нагромадить, къ сему буду имѣть всегда случайность [...] — Вы посмѣетесь

⁶⁴ Лист Я. Головацького до А. Петрушевича від 26 (14) квітня 1855 р. // Там само.— Спр. 137/п. 4, № 411-а.

⁶⁵ Лист А. Петрушевича до Я. Головацького // Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62.— С. 194.

⁶⁶ ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 77 (А. Петрушевиц), спр. 136/п. 4, № 477-а.

⁶⁷ Дописка М. Малиновського до листа Я. Головацького до А. Петрушевича від 21 березня 1857 р. // ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 77 (А. Петрушевиц), спр. 137/п. 4, № 41-а.

⁶⁸ Лист І. Гушалевица до Я. Головацького від 13 (25) січня 1857 р. // Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62.— С. 323—324.

изъ меня, что я ни зъ сего ни зъ того сановытѣй челоувѣкъ, но я отплачу все, скоро приѣду въ Лембергъ на медку солодку⁶⁹. Коли ж у 1861 р. І. Гушалевич отримав призначення катехита у Львівській домініканській гімназії, він доклав чимало зусиль, щоб передати деканат „своєї“ людині й не допустити до цієї посади відомого своїми симпатіями до народовців Й. Заячківського⁷⁰. Подібних переслідувань зазнали за свою вірність ідеалам М. Пашкевича А. Любич-Могильницький і М. Устиянович, усе життя приневолені перебиватися у віддалених гірських парафіях. Постійно натрапляючи на глуху стіну з боку церковної ієрархії, останній змушений був звернутися за допомогою до губернатора Голуховського і на його вимогу підтримав намір адміністрації запровадити латинку в українську мову, щоб тільки отримати місце душпастиря у Роздолі. Навіть І. Головацький, розчулений безвідрадным становищем відомого поета, пропонував братові Якову: „Смотря на его численное семейство надобы желать, чтобъ Святоюрцы помиловали и приняли его въ пропозицію“⁷¹.

У вузькому колі „погодінців“ часто вирішувалася доля навіть найвищих церковних посад. Так, після смерті львівського єпископа-помічника І. Гушалевич запитував Я. Головацького: „Что тамъ слышать объ наслѣдникѣ Епископа Бохеньскаго? Кого Вы уже на медку поставили въ этотъ чинъ? Наше священничество очень хорошо розположено къ Кузьем[ському], но что то поможетъ, кобы только Кардиналъ былъ такъ разположенъ“⁷². І. Головацький, який також дуже переживав, щоб звільнене місце не зайняла креатура Голуховського, ділився радісною новиною з братом Яковом, що митрополит М. Левицький запропонував кандидатуру С. Литвиновича і домігся негайно її затвердження у Відні й Римі⁷³. А в листі до А. Петрушевича він навіть назвав тих, хто спричинився до цього призначення: „Слава Всевышнему промыслу, мудрости Его Еми-ненци и Вашимъ совѣтамъ мы получили умнаго, добраго и надежнаго

⁶⁹ Лист І. Гушалевича до Я. Головацького [кінець 1857 р.] // Там само.— С. 377—378.

⁷⁰ У листі до Я. Головацького він писав: „Здѣ присовокупляю писемцо къ В. П. Г-дну крылошанину Лотоцкому извольте оно передать Ему. Дѣло о то: Я подалъ прошеніе въ Консисторію, чтобы меня освободили отъ обязательства Намѣстника и Надзирателя школь. На тѣ мѣста я захвалилъ Ружицкаго, а Кобрьньскаго въ Надзиратели.— Но чортъ и межъ нешею чистосердечною Русью иногда свои пакости дѣлать покушается. Нѣкоторые друти Заіончковскаго приходника зъ Лопянки составили прошеніе въ Консисторію опредѣленое и собрали во время соборчика въ дому сего приходника сбываго ся подписи чтобы его Заіончковска[го] произвели въ Намѣстники.— Я и всѣ прочи даже подписавшіся противны сему прошенію — ибо Заіончковскій происхожденія ляцкаго подѣ Руской личиною могъ бы много вреда нанести Руси. Мною захвалены священники по части Вамъ Любезнѣйшій извѣстны. Тверди Русски люди я ихъ сквозъ и сквозъ знаю — на ныхъ можъ положится, что будь Русскаго, книги и даже все все — они разпространятъ даже поза предѣлы своего деканата — противно Заіончковскій всему воспрепятствуетъ. Въ общаго блага интересѣ подѣйствуйте на нѣкоторыхъ съ Вами зажилыхъ членовъ нашей Консисторіи, чтобы правовѣрный деканатъ Перегиньскій непогубили, ибо грѣхъ будетъ непростительный! Я вѣдалъ моихъ а мой меня — и все хорошенько поруски ишло, но маловѣрцовъ еще вездѣ полно, надо твердыхъ и рѣшительныхъ людей, чтобы дѣло наше хорошо успѣвало. Но по что Вамъ говорить? Вы знаете. Ты вся вѣси! Впрочемъ Богъ знаетъ какаго розположенія сегодня наша Консисторія — если только полублаговѣрна то пусть и таковыхъ намѣстниковъ поставляетъ, если благовѣрна русска то предвосемъ нужно ей людей Русскихъ“ (Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62.— С. 506).

⁷¹ Лист І. Головацького до брата Якова від 7 (19) грудня 1859 р. // Там само.— С. 479.

⁷² Лист І. Гушалевича до Я. Головацького від 13 (25) січня 1857 р. // Там само.— С. 323.

⁷³ Лист І. Головацького до брата Якова від 7 лютого 1857 р. // Там само.— С. 326—327.

Суфрагана⁷⁴. І. Головацький бідкався тим, що „Вінські Русини совсім осиротѣли — и не знаемъ, кто будетъ преемникомъ Дра Литвиновича (тобто ректором Віденської семінарії та настоятелем церкви св. Варвари.— О. Т.) і пропонував кандидатуру М. Нодя, відомого своїми „общерусскими“ поглядами. Подібним чином цей діяч клопотався і про призначення Й. Черлунчакевича професором догматики у Львові: „Мы слышали здѣсь, что теперь, когда Пр. Слимаковскій именованъ въ дѣйствительные Ректоры Львовской Семинаріи, наступила пора, чтобъ обсадить также мѣсто втораго Вицеректора. Хорошо и желательное было бы, если это мѣсто могъ получить человекъ благонадежный и характерный. Такимы именно я считаю Г. Доктора римскаго Іосифа Черлунчакевича, брата Г. Секретаря нашего друга“⁷⁵. І. Головацький переконував А. Петрушевича і Я. Головацького, що „при всѣй своей религіозной учености и преданности Римскому престолу, онъ вмѣстѣ съ тѣмъ любитъ и глубоко почитаетъ и русскій народъ и русскую литературу“⁷⁶.

З огляду на це можна зрозуміти обурення, з яким зустрічали „об'єдинителі“ просування у службовій кар'єрі будь-кого зі своїх супротивників. Ще наприкінці 1848 р., коли табір „старорусинів“ виглядав більш-менш монолітним, окремі з них виявили невдоволення міністерським наданням титулу каноніка Г. Шашкевичеві без погодження з митрополитом⁷⁷. А в 1852 р. І. Головацький тривожився, що „Ш[ашкевич] вмѣстѣ съ Коваль-

⁷⁴ Лист І. Головацького до А. Петрушевича від 2 (14) квітня 1857 р. // ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 77 (А. Петрушевич), спр. 136/п. 4, № 477-а. Впевненість І. Головацького у „надежности“ С. Литвиновича пояснювалася тим, що недавно він мав з майбутнім єпископом конфіденційну розмову „о нашей современной литературѣ“ и той „изъвилъ свое презрѣніе ко всѣмъ молодымъ литераторамъ, дѣйствующимъ при изданіи Галицкой Зори и Семейной Библиотеки, и ему кажется, что эти люди будто подкуплены Поляками или Москалями, чтобъ только вестии нашу литературу въ мискредитъ; — онъ удивлялся, почему Львовскіе Русини, именно отъ Св. Юра каноники и пр. сановники не прешаствуютъ распространению подобныхъ крайностей въ литературѣ, оно кажется, какъ бы они совсімъ соглашались съ этими злоупотребленіями“. І. Головацький зумів переконати С. Литвиновича у відсутності подібних „стремленій въ литературѣ и еще болѣе въ политикѣ“, вказавши, що „наши Русини всегда и вездѣ добрыми и вѣрными Австріяками, и такими пребудутъ, пока Австрія сама захочетъ“ (Лист І. Головацького до брата Якова від 26 березня 1856 р. // Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62.— С. 263—264).

⁷⁵ Лист І. Головацького до брата Якова від 2 січня 1857 р. // Там само.— С. 316.

⁷⁶ Лист І. Головацького до А. Петрушевича від 27 квітня 1857 р. // ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 77 (А. Петрушевич), спр. 136/п. 4, № 477-а, 488-а; Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62.— С. 316—318, 350—352. Надії І. Головацького справдилися. „Покорнѣйше благодарю Васъ за доставленныя свѣденія о Д[окто]рѣ Черлунча[евичу] и Г. Нодѣ, — писав він А. Петрушевичу.— Г. Нодя обнялъ на время приходскую должность у св. Варвары, а вмѣстѣ съ тѣмъ и должность проректора Семинаріи. Вообще Архіерей казался до послѣдней минуты къ нему очень благосклоненъ и снисходителенъ“ (Лист І. Головацького до А. Петрушевича від 2 червня 1857 р. // ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 77 (А. Петрушевич), спр. 136/п. 4, № 481-а). А в іншому листі до брата Якова від 16 березня 1858 р. І. Головацький повідомляв: „Дрѣ Черлунчакевичъ, мой другъ, какъ Тебѣ уже извѣстно, именованъ въ профессора догматики при Львовскомъ университетѣ, чему я почти столько же радуюсь, какъ бы моему родному брату.— Неслыханное торжество для насъ Русиновъ должны мы праздновать въ этомъ произведеніи [...]. Дай Богъ ему здравіе и долгоденствіе, а я увѣренъ, что онъ многимъ причинится къ возвеличенію нашего клира и обряда“ (Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62.— С. 390).

⁷⁷ Лист І. Борискевича до Я. Головацького від 12 жовтня 1849 р. // Кореспонденція Якова Головацького в літах 1835—49.— С. 399.

скимъ завязали какой то союзъ (ради кумовства безсомнительно), и намѣреваются присвоить себѣ монополию въ производеніи училищныхъ книгъ; разумѣется съ оскорбленіемъ всѣхъ которыя рукописи сюда къ одобренію присылають [...]. Я впрочемъ утѣшаюсь,— писавъ він далі братови Якову,— что праведная сторона скорѣе или позже побѣдитъ коварство — и въ томъ полагаю надежду между прочими на людей, какъ Преч. Петрушевичъ и Богданъ нашъ сладкопѣвный, когда бы только средствъ произвести къ объявленію ихъ сочиненій, и всѣхъ прочихъ право рѣчь понимающихъ“⁷⁸. Злорадство І. Головацького викликало й те, що „цѣсарь розв'язалъ редакцію законівъ державнихъ — этого дослужились нашіе хахлы!“⁷⁹ Обурювалися протидією „об'єдиненю“ з боку так званої „Віденської Рутенії“ Д. Зубрицький та А. Петрушевич⁸⁰. А І. Гушалевицъ у листі до Я. Головацького у 1856 р. вдавався навіть до

⁷⁸ Лист І. Головацького до брата Якова від 1 листопада 1852 р. // Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62.— С. 33.

⁷⁹ Лист І. Головацького до брата Якова [1852 р.] // Там само.— С. 27. До цієї комісії, яка займалася перекладом і публікацією австрійських загальнодержавних законів на українську мову, входили Г. Шашкевич і Ю. Вислобоцький.

⁸⁰ Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького.— С. 54—55; Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62.— С. 127—128. „Атаманъ Погодинской колоніи“ у листі до І. Раковського від 24 травня 1852 р. вказував на такі перешкоди, що стояли на шляху запровадження російської мови в літературу галицьких русинів: „Что касается Галиматіи Русскаго языка въ Галиціи есть много Вамъ можетъ быть совсемъ неизвѣстныхъ причинъ сего замѣшательства. Главною, что по 1848 мало кто у насъ занимался Русскимъ языкомъ, но есть еще и другіи причины теперешнаго безродства. Я приведу Вамъ только три, покорнѣйше Васъ прося, извѣстие это сохранивъ только для себя -tibi soli scribo-“.

Вислобоцькій, или Псевдонимъ Вас[иль] Зб[оровський] издаєтъ Вѣстникъ, теперь уже на собственный счетъ. Ему хочется блистать и льстится какъ политическій писатель, какъ наставникъ народа, но онъ не умѣетъ языка, и маряєтъ свои статьи на испорченномъ польско-мужицкомъ диалектѣ; его у насъ по той причинѣ мало читають; напротивъ Галицкая Заря, съ дня на день стала исправлять свое нарѣчіе, имѣетъ больше пренумеровтовъ и по этой причинѣ завидя и желая ее уничтожить, клеветаетъ Василь въ Вѣнѣ, что Заря подражаетъ Московскому языку и симпатизуетъ съ Москалями.

Совѣтникъ Шашкевичъ, честный, сельскій священникъ, красивый лицомъ и ростомъ, молчаливый понравился Стадіону съ наружности. Стадіон хотѣлъ отличить Гал. Рус., произвелъ его въ совѣтники. И въ самомъ дѣлѣ Шашк. есть достопочитаемый человекъ, какъ сельскій священникъ, но относительно словесности языковѣденія, какъ церковнаго, такъ и русскаго, онъ кругомъ невѣжда; попачкалъ свой чудацкій словарь небывалыхъ, противныхъ Слав. этимологіи словъ, и хотѣлъ бы, чтобъ его Авторитету всѣ повиновались. Но онъ замѣчаетъ, что никто не заботится объ его словарѣ, что языкъ беретъ свое естественное направлѣніе, и онъ также бѣсится и клеветаетъ тоже само вмѣстѣ съ Василькомъ.

У насъ въ Галиціи есть наследственная непреодолимая ненависть между Поляками и Русскими. Первые некогда не забываютъ непоколебимой вѣрности и приверженности Русскаго народа къ законному Австр. Престолу и клеветаютъ также, что Руссины, избѣгая польскаго языка, имѣють симпатію къ Московщинѣ, какъ бы то былъ какой либо особый языкъ!!

Въ Министерствѣ нѣтъ человека, который бы умѣлъ и языкъ и былъ въ состояніи розличить ложь отъ истины. Конечно хотѣли бы створить вмѣсто Русскаго какой то Рутенскій народъ. Есть еще и другіе причины у насъ негодования на Русское слово, но покаместъ будетъ довольно и выше приведенныхъ трехъ (Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького.— С. 54—55).

А. Петрушевицъ розробив цілу теорію причин розколу в староруському таборі. „Сожалѣю о несчастномъ состояніи нашего многонадежнаго Редактора Зори Галицкой,— писавъ він 31 квітня 1854 р. Я. Головацькому,— тѣмъ болѣе, что онъ снова (Богу благодареніе не для моей провини) получилъ цензурный выговоръ — разумѣется наущеніемъ Вѣнской Рутеніи. По моему мнѣнію (не въ гнѣвъ будь сказано) суть то только дальшія послѣдствія во время нашего народнаго отрожденія, на плохомъ и шаткомъ основаніи, совершенной організації нашихъ моральныхъ силъ.“

погроз на адресу Г. Шашкевича та його однодумців — прихильників народної мови: „Наша Вѣна прїяла на себя многоважное дѣло всѣмъ хочеть вѣдѣнуть то, что въ еи головѣ уродилось. Пусть подождутъ немножко, пока неподростутъ наши ученики“⁸¹. На початку 1858 р. І. Головацького непокоїло те, що „сов. Шашкевичъ произведенъ въ какіе то Ober Inspector или Ober Rector здѣшной (Віденської.— О. Т.) семинаріи, и стѣсняеть права Отца Николая Нодя неимовѣрно — жалко смотрѣтъ на это; — кажется онъ намѣренъ произвести какую то радикальную курацію, но не знаю какой болѣзни; грозитъ именно всему влиянію такъ названному російскому, котораго главнымъ органомъ считаетъ онъ Церковную Газету“⁸². І вже абсолютно неприйнятною для „об'єдинителів“ була перспектива обрання Г. Шашкевича галицьким митрополитом: „Ужасно и подумать, чтобъ человекъ простой, даже грубый, безъ заслугъ и науки, безъ малѣйшей искры христіанской любви въ сердцѣ, могъ вознестись на престоль покойнаго Кардинала!“⁸³

Номинація Г. Яхимовича главою Греко-Католицької Церкви надзвичайно втішила „твердых русинів“ і вселила надію на те, що їм вдасться перебрати в свої руки всі ключові посади в церковній ієрархії. Так, Я. Головацький 4 січня 1861 р. повідомляв А. Петрушевичеві: „Бывъ у В. Пр. Митрополита, услышалъ я отъ Него, что онъ вознамѣряеть совокупить сюда во Львовъ всѣ наши лучшіе силы — и Онъ намѣренъ начать отъ Васъ. Онъ желаетъ дать Вамъ мѣсто каноника и референта консисторского“⁸⁴. А вже у вересні того ж року Яків вітав свого колегу з новим підвищенням: „Прежде всего привѣтствую Васъ на поприщѣ новой лѣствицы достоинствъ и желаю Вамъ здравия и всякаго благополучія. Я радуюсь сердечно, что будемъ могли вмѣстѣ жить и работать во славу и пользу матери Руси“⁸⁵.

Львовская Рутенія оперилась о политизирующее Правительство, замкнувшись въ весьма тѣсныхъ границахъ своего дѣйствія, похватила нечаянно за бразды правленія русскимъ народнымъ движеніемъ: на такимъ счастливымъ приобрѣтеніемъ недовольная, захотѣлось ей въ самомъ престольномъ городѣ австрійскаго государства имѣть своихъ постоянныхъ репрезентантовъ. Обстоятельства споспѣшествовали ихъ намѣреніямъ и желаніе къ несчастю исполнилось. Отрасль Галицкой Рутеніи переселилась въ Вѣну, съ начала какъ каждая колонія, покарялась она своей Матери Львовской Рутеніи сообщалась съ нею, но окрѣпнувъ и поразумѣвъ свой собственный интересъ стала она, самозвательно предписывать правила даже своей родителцѣ; что болѣе, занявъ значительно мѣсто въ самомъ Правительствѣ, получивъ большее жалованіе, Вѣнская Рутенія при своей безхарактерности осмѣлилась нынѣ уже терроризовать непослушную и худую Галицкую Рутенію!“ (Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62.— С. 127—128).

⁸¹ Лист І. Гушалевича до Я. Головацького від 26 лютого 1856 р. // Там само.— С. 259.

⁸² Лист І. Головацького до брата Якова від 4 (16) березня 1858 р. // Там само.— С. 391.

⁸³ Лист І. Головацького до брата Якова [1858 р.] // Там само.— С. 406. Див. також: Листи І. Головацького до брата Якова від 4 (16) березня; 28 липня 1858 р. // Там само.— С. 391; 408—409; Лист І. Головацького до А. Петрушевича від 8 травня 1859 р. // ЛНБ НАН України, від рукописів, ф. 77 (А. Петрушевич), спр. 137/п. 4, № 433-б.

⁸⁴ Там само.— № 57-б. М. Малиновський також сповістив А. Петрушевичу, що він „просилъ Преосвященнаго Еппа воззвати Васъ на одно изъ оупраздненныхъ двохъ мѣсть при здѣшномъ Крылосѣ“, і попереджував: „Вы же не отрекайтесь, когда хотите больше нашему обрядови и народу полезнымъ быти“ (Там само.— Спр. 302/п. 7, № 15-б; 449-в).

⁸⁵ Там само.— Спр. 137/п. 4, № 77-б. А в листі від 4 червня 1861 р. Я. Головацький висловився ще більш конкретно про надії, пов'язані з кар'єрою А. Петрушевича: „Градите съ Богомъ въ счастливый часъ на землю, которая издревле была землею русскою, которая не смотря на долготнее отчужденіе еще нынѣ откликается роднымъ духомъ и надѣется когда то опять прижитись къ своему родоначальному пню“ (Там само.— № 73-б).

Діяльність „погодінської колонії“ призвела також до змін у самій церкві. „Відома річ,— писав Я. Гординський,— що москвофільська пропаганда 50-х рр. не обмежала ся виключно на національно-літературні питання. Вона сягала глибше в політичну, а навіть релігійну сферу. Українці повинні по її рецепти стати не тільки Великоросами, але й прихильниками російського царя і православя. Тому москвофіли агітували також проти унії й під покришкою привернення давного благочестя заціплювали православного духа не тільки між світськими людьми, але й поміж священством. Так приготовлялася атмосфера, що дійшла до кульмінаційної точки в 60-х рр. і викликала масову еміграцію галицької духовної і світської інтелігенції до Росії, а в парі з тим і масове відступництво від унії й свого народу“⁸⁶.

Так, Д. Зубрицький ще у 1842 р. в листі до М. Погодіна називав Берестейську церковну унію „переходомъ отъ православія къ папизму“ і дуже переживав, щоб той під час перебування в Італії „не приложился к папскимъ туфлямъ“⁸⁷. І Головацький наприкінці 1851 р., дізнавшись про намір австрійських властей ліквідувати юліанський календар — „тотъ столбъ православія нашего“, писав братові Якову: „Въ высшихъ сферахъ нашего священства превладѣмъ духъ езуитскаго коварства и самолюбія; останеть ли и низшая сфера безъ дѣла. Если когда то теперъ пора обдумывать о будущемъ ударѣ, поразумѣваться приватно, что бы готовымъ быть на борьбу за жизнь или смерть! Прошу Тебе Брате, распиши о томъ всѣмъ друзьямъ, дабы скрыто обдумывали о средствахъ, сильную произвести оппозицію, когда время придетъ; а оно можетъ быть недалеко! — Если же и протянется, то вѣрные имѣемъ слѣды, куда насъ унія заведетъ!“⁸⁸ Яким саме чином надіявся І. Головацький протидіяти планам адміністрації, видно з наступного листа: „Объ латинскомъ мѣсяцесловѣ утихло все на время — угорскимъ храни Богъ, и не говори объ томъ, сей часъ перейдутъ на благочестъ (тобто православ'я.— О. Т.) — а наше?“⁸⁹

Відвертою ненавистю до унії та восхваляннями Росії і православ'я буквально пересипані листи близького приятеля Я. Головацького збаразького декана Й. Сокульського. Про книгу з церковної історії закарпатця А. Балудяньського він писав: „Немножко воняетъ папизмомъ, но онъ долженъ быти извененъ, бо ему нельзя, и нѣкакъ было всю сущую правду матку излагать какъ священнику русско-римскому доселѣ, бо моглбы обличенъ быти сизматикомъ!“ Але Д. Зубрицькому він був вдячний за те, що той своєю працею розкрив „злодіяння“ ієрархів церкви, через яких „нашъ народъ нынѣ сталъ подобенъ дереву здоровому, сочистому, сильному въ коренѣ но безъ вѣтвѣ, и листьвѣ — кто его обрубилъ? — унія!“⁹⁰

⁸⁶ Гординський Я. Віденська гр[еко]-к[атолицька] духовна семінарія в рр. 1852—1855 // Записки НТШ.— Львів, 1913.— Т. 115.— С. 35.

⁸⁷ Лист Д. Зубрицького до М. Погодіна від 17 (5) червня 1842 р. // Письма къ М. П. Погодину...— С. 565.

⁸⁸ Лист І. Головацького до брата Якова [кінець 1851 р.] // Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62.— С. 12.

⁸⁹ Лист І. Головацького до брата Якова від 12 (24) січня 1852 р. // Там само.— С. 18.

⁹⁰ Лист Й. Сокульського до Я. Головацького від 16 березня 1853 р. // Там само.— С. 49. В іншому листі Й. Сокульський риторично запитував: „Какой то судъ постигнетъ когда въ Исторіи святителей русс. отъ Михайла первого, Кирилла, Ипатія, Юсафата (тобто Михайла Рогози, Кирила Терлецького, Іпатія Потія і Юсафата Кунцевича.— О. Т.) и проч. до кончины Митрополита Антонія [Ангеловича] этого премудраго Доктора!! (Там само.— С. 203).

Усі свої надії Й. Сокульський покладав на те, „что слова Стихотворца [русского] Пуш[кіна] исполнятся со временемъ, что славенскіе рѣки сольются во русское море и изсякнутъ“. А для цього „Слов[янське] племя должно освободить такъ церковъ какъ и міръ отъ тенетъ дьявольскихъ — упрочить чисто православ[ну] вѣру — по словамъ Спасителя.— Его учениковъ С. Евангел[істів] С. Отцовъ — и Соборовъ и отродить новую чистую, истинную Церковъ соборную, и Апостоль[ську], во которой Духъ С[вятий] премудрости, разума и страха божія правити будетъ, во истенной вѣри, любви, и надеждѣ одержанія царства вѣчного.— На словенахъ будущій долгъ лежить — и надежда“⁹¹. Яку саме церкву мав він на увазі, також не таємниця: „На западѣ похоже на бурю съ Вьюгой — но богу благодареніе Востокъ сіяетъ [...] — Тамъ все дѣлається, безъ радъ, сеймовъ, рейхстаговъ, бомбардировки, гвардіи народной, безъ пролитія крови, ино по духу любви христовой. Рабъ и Владика купно совѣтують о общемъ благѣ царства и Церкви а сыла свыше духомъ премудрости наставляеть Правителя и правленіе“⁹².

Наскільки далекими були уявлення Й. Сокульського про „благословенний Восток“ від реальної дійсності, напевне не підозрював навіть він сам, як і багато інших його однодумців. Незнання і водночас надмірна ідеалізація Росії були однією з найбільш характерних ознак галицького москвофільства 50-х — початку 60-х рр. К. Устиянович, згадуючи свої молоді роки, визнавав: „Я любив Москву. Я любив її, як любить ся надію [...]: І я придержував ся тої ідеї за-для немочи нашої, за-для невіри в свої власні народні сили, за для убиваючої переваги російської словесности, за-для російської державної і економічної сили [...]“⁹³. А російський мандрівник В. Кельсієв, подорожуючи Галичиною у середині 60-х рр., зауважив, що „галичане страшно идеализируют Россию“. „У нас всё хорошо, всё верх совершенства,— занотував він у своєму щоденнику.— Наша политика, наша литература, наше общество, наши учреждения, наши города, чистота наших улиц и нравов, самая физическая наружность каждого из нас — верх совершенства, по их понятиям. Хотите обидеть их или навлечи на себя подозрение, что вы польский шпион — а мне и это случалось — расскажите им что-нибудь о темных сторонах нашего быта [...] и вы увидите, что вы их насмерть оскорбили в их заветных верованиях. За то восторженные, самая утрированные похвалы России отворяют вам все двери и все сердца [...]“⁹⁴. „Я видел много священников, я бывал в домах их, гостил у них по неделям, толковал с передовыми и с отсталыми, и невольно пришёл к заключению, что все они, даже самые робкие, самые плохие, в глубине души хоть завтра

⁹¹ Лист Й. Сокульського до Я. Головацького від 11 травня 1855 р. // Там само.— С. 203—204.

⁹² Лист Й. Сокульського до Я. Головацького від 16 березня 1858 р. // Там само.— С. 388. Подібну думку знаходимо і в листуванні Я. Головацького з А. Петрушевичем: „Пусть пропадетъ и западается весь Западъ съ своими хитростями — а мы смотримъ на Востокъ, оттуда исходитъ солнце!“ (Лист від 21 (9) лютого 1860 р. // ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 77 (А. Петрушевич), спр. 137/п. 4, № 40-б.

⁹³ Устияновичъ К. М. Ф. Раевскій и російскій панславизмъ. Спомини зъ пережитого и передуманого.— Львѣвъ, 1884.— С. 22, 32.

⁹⁴ Кельсієвъ В. Галичина и Молдавія...— С. 163—164.

готовы принять православие и ждут не дождутся, когда Галичина станет русскою“,— підсумував він⁹⁵.

Звичайно, у ті часи в Галичині ніхто не відважився б відкрито проповідувати подібні ідеї. Відверта пропаганда православ'я, особливо у його російському варіанті, неминуче викликала б репресії з боку австрійських властей⁹⁶. До того ж лідери польського руху пильно стежили за найменшими реальними, а ще частіше — уявними, проявами „апостазії“ греко-католицького кліру. Так, у грудні 1849 р. М. Левицький і Г. Яхимович змушені були подати протест на адресу цісаря, в якому спростовували закиди латинської ієрархії про „схильність до відриву від Католицької Церкви“, викликані проханням українських владик про запровадження української мови для викладання богослов'я⁹⁷. Тоді ж польське духовенство розповсюджувало чутки, що „руські священники приховують схизматичькі бороди, щоб при нагоді відслонити і бути цілком подібним до схизматиків“⁹⁸. Під час російсько-турецької війни 1854 р. поширювалися безпідставні чутки, „что въ Галичинѣ, именно въ Премышлянскої Епархіи 20 нашихъ Священниковъ заперли, за то, что народу проповѣдали что російское православіе есть единственною спасительною вѣрою, и будто они за Царя Николая молились, своими вѣрными обличенными“⁹⁹. А священник І. Острожинський у 1857 р. писав, що поляки „на Насъ Священникѣвъ гавкають и враждуют а мы ледве дыхаёмъ. Робы що кажуть, а все не довѣреют, и огуду кедають, що ми не доста католическі, абы и римскыи устав прияли, то ще будут голосити, що то удают а за

⁹⁵ Кельсієвъ В. Галичина и Молдавія...— С. 143. За словами В. Кельсієва, якийсь „остроумный галицкий священник“ так описував йому становище греко-католицького духовенства: „Нас пятьсот лет сряду дают, а чтож из нас выдавили? Только то, что мы их (тобто поляків.— О. Т.) больше ненавидели, чем отцы наши, хотя они отцов-то преследовали сердитей чем нас. Навязали нам унию, которая нам противнее, чем вам, исказили наш обряд, бородамы нам побрили и уверились, что между нами и православной церковью все кончено — мы даже с виду больше на латинских ксендзов похожи, чем на русских священников. Но одну мелочь забыл почтенный Рим, он не сообразил, что стены наших церквей, утварь, обряд, напев, предания — все вопиет нам о том, что у него называется схизмой (расколом), что никаким образом не можем мы отвязаться отъ идеи, что этот раскол — вера отцов наших, вера всего русского народа, всех его племен; что расколом этим Земля Русская единится и стоит, что он составляет душу русской истории, и что не будь его, мы давно утратили бы свою народность и приняли польскую. Теперь поляки из кожи вон лезут, чтоб довершить единение церквей во Святой Унии, и единение народностей бывшей Речи Посполитой в польскости. Мы из кожи вон лезем, чтоб не поддаться, потому что поддаться — значит отречься от завета наших отцов, мучеников Православия и Руси, потому что поддаться — значит погибнуть самим и отдать на гибель весь народ, которого мы единственные представители, предводители и друзья; мы одни дорожим его хлопскими и поповскими преданиями, мы одни преданы его вере, его языку, его грамоте; нас с ним вяжет обоим надежда на слияние некогда с остальною Русью, и в нас кипит та же историческая, вековая вражда к ляшине и ко всему, что ляшной пахнет... Они нас гонят: власть в их руках, но с каждым днем они более и более теряют почву из-под ног, и становятся тем, чем им быть у нас надлежит — иностранцами. А мы, в свою очередь, с каждым днем делаемся более и более православными, любовь наша ко всему русскому растет не по дням, а по часам, народ наш начинает фанатически веровать, что присоединение Галичины и Буковины к России дело неизбежное, и что ему лучше станет от этого присоединения (Там само.— С. 140—141).

⁹⁶ Державний архів Львівської області, ф. 350, оп. 1, спр. 527, 763.

⁹⁷ Лист Г. Яхимовича до М. Левицького від 18 грудня 1849 р. // Матеріали до історії...— С. 350.

⁹⁸ Там само.— С. 351.

⁹⁹ Лист В. Добрянського до Я. Головацького [травень 1854 р.] // Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62.— С. 131.

давнимъ потіегають¹⁰⁰. Отримавши номінацію, митрополит Г. Яхимович однією з умов зайняття цієї посади поставив необхідність спростування урядом закидів греко-католицькому духовенству в тяжінні до православ'я¹⁰¹. Звинувачення у „схизмі“ були найпопулярнішим аргументом у суперечках польських послів з руськими душпастирями — депутатами Галицького сейму.

Разом з тим польські спекуляції навколо цієї проблеми аж ніяк не виключають того, що тенденція до зближення з православ'ям у Греко-Католицькій Церкві й справді існувала. Її проявом стало загострення так званого „обрядового“ питання. Сам по собі рух за очищення обряду, що набрав особливого розмаху на початку 60-х рр., не був тотожний москвофільству і виник як реакція на латинізацію у Греко-Католицькій Церкві ще задовго до 1848 р.¹⁰² Але з часу „Весни народів“ він отримав виразне національно-політичне забарвлення. Як свідчив один із чільних „обрядовців“ І. Наумович на судовому процесі „Ольги Грабар і товаришів“: „Вже в р. 1848, як у цілій Європі, так і в нас у Галичині з'явилися люди, котрі стали боронити свою народність. Народність наша тісно пов'язана з обрядом. Пробудження народности потягло за собою пробудження церкви; священники, виховані в тому дусі, розглянулися в книгах, пізнали різні блуди і контрадикції в обрядах, тоді з'явилася думка очищення обряду від латинських домішок і я сам гаряче перейнявся цією думкою“¹⁰³.

Як ми вже зазначали, ще в діяльності Головної Руської Ради та її місцевих філій були помітні тенденції до реформування Греко-Католицької Церкви в дусі очищення від латинських нашарувань та наближення до передунійного стану. Це природне прагнення до збереження власної конфесійної самобутности, підсилене пробудженням національної самосвідомости та гострим політичним протистоянням з польським національним рухом, лідери москвофільської „партії“ намагалися використати для досягнення своїх „об'єднательських“ цілей. Зокрема, Б. Дідицький гаряче підтримував намір Я. Головацького видавати „Мѣсяцесловъ“ і описати в ньому „народные Праздники да вѣрованія нашихъ предковъ“. „Этому дѣлу, какъ и всему, что только отъ насъ произойдетъ, быть всесловенскимъ! Торжествуй, Шафарикъ! солейтесь ручьи во русскомъ Морѣ!“ — сподівався цей ревнитель „твердої Русі“¹⁰⁴. Д. Зубрицький у листопаді 1856 р. повідомляв М. Погодіну, що він з Я. Головацьким розпочали друкувати „Литургію св. Іонна въ карманном форматѣ съ польскимъ и нѣмецкимъ переводомъ [...]. Цѣльъ предприятия, чтобъ и наши священники, изъ коихъ едва десятый человекъ разумѣетъ церковно-славянскій языкъ, и Поляки, которые въ особенности на селахъ посещаютъ церкви, разумѣли, научались и удивлялись превосходству, вели-

¹⁰⁰ Лист І. Острожинського до Я. Головацького від 3 березня 1857 р. // Там само.— С. 335.

¹⁰¹ Лист Й. Кобилянського до А. Петрушевича від 8 листопада 1860 р. // ЛНБ НАН України, від. рукописів, ф. 77 (А. Петрушевич), спр. 227/п. 6, № 50-6.

¹⁰² Korczok A. Die grichisch-katholische Kirche...— S. 134—135.

¹⁰³ Стенографічний отчетъ изъ судебной росправы по дѣлу Ольги Грабарь и товарищей.— Львовъ, 1882.— С. 187.

¹⁰⁴ Лист Б. Дідицького до Я. Головацького [лютий 1855 р.] // Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62.— С. 182.

колѣпю и красотѣ славянско-восточного богослуженія. Жаль только, что книжочка будетъ искажена уніятскими прибавками, ибо иначе нельзя, но типъ останется ненарушимъ"¹⁰⁵. А І. Головацький великі надії покладав на переїзд в Галичину уніятського священника, емігранта з Наддніпрянської України Іполита Володимира Терлецького. „Я думаю,— писав він А. Петрушевичеві 14 квітня 1857 р.,— что онъ никакимъ образомъ не могъ бы повредить нашей народности, а напротивъ, какъ восточный священникъ посвященъ въ Римѣ, и соблюдающій въ полной чистотѣ обрядъ греческій, могъ бы подѣйствовать въ нѣкоторомъ отношеніи на возстановленіе нашего упадшого и многимъ испорченнаго уніятского или Замосцкаго обряда"¹⁰⁶.

Особливу роль у вихованні греко-католицького кліру в душі рішучого заперечення латинництва і замилювання до „східних“ традицій у 50-ті рр. відіграла Віденська греко-католицька семінарія. Перебуваючи у столиці величезної імперії, контактуючи з представниками різних народів і віросповідань, молоді семінаристи з Галичини намагалися, цілком зрозуміло, з'ясувати своє місце в цій мозаїці мов, конфесій, націй. Звичайне віддання богослужінь у Православній Церкві залишало глибокий слід у душах майбутніх пастирів. Так, у одному з листів А. Шанковського, написаному після візиту до Грецької Церкви у Відні, читаємо: „Враженье, котре мы там тогда заняло, не до описаня, припомнула бо мнѣ на сампередъ ихъ ѳтправа огидно зъ фушерованный въ Галициі обрядъ греческій, а потому въѣдокъ поважныхъ бородатыхъ мужей сывыхъ Епископовъ ихъ — ари чародѣйны греческіи перенесли мя до Грециі, до той. то колыбели нашей святой вѣры [...]“¹⁰⁷. Не дивно, що в такому ґрунті легко приймалися зерна „об'єдинення“, які сіяли серед вихованців галицькі „общероси“ і навіть окремі викладачі семінарії. Чи не найбільше відзначився на цьому поприщі І. Головацький, який розповсюджував відповідно підібране читиво за дорученням свого брата Якова та протоієрея російського посольства М. Раєвського¹⁰⁸. Посольська церква та її настоятель також немало спричинилися до поширення ідей „самодержавія, православія і народности“. Один із російських урядових чиновників писав до М. Раєвського: „Благотворность просвященного и патриотического влияния Вашего на периодически сменяющийся состав воспитывающегося в Вене галицкого юношества должно поддерживать в ней число наших приверженцев. Скажите, какие преимущественно книги нужны Вам для дела, которому Вы так давно и неутомимо служите, а я буду стараться по мере возможности Вас снабжать ими“¹⁰⁹. А в листі закарпатця П. Петрашевича, близького приятеля згадуваного нами А. Шанковського, знаходимо буквально такі слова: „Сколько же и в настоящее время есть в духовной семинарии униятской ad St. Barbaram в Вене кандидатов горящих желанием идти к Вам, батюшка наш, и удостоится Вашего снисходительного обращения [...]. Про церковь Вашу потому именно пишу,

¹⁰⁵ Письма къ М. П. Погодину...— С. 603.

¹⁰⁶ ЛНБ НАН України, від рукописів, ф. 77 (А. Петрушевич), спр. 136/п. 4, № 477-а.

¹⁰⁷ Гординський Я. Віденська гр[еко]-к[атолицька] духовна семінарія...— С. 38.

¹⁰⁸ Див. звіт С. Литвиновича митрополічій консисторії за 1855 р. (Архів центральної парохії і церкви св. Варвари у Відні.— Папка: Львівський ординаріат, кардинал М. Левицький).

¹⁰⁹ Лист А. Ахматова до М. Раєвського від 19 травня 1863 р. // Зарубежні славяне і Росія: Документи архива М. Ф. Раєвського. 40—80 годы XIX века.— М., 1975.— С. 26.

ибо Ваше в ней прекрасное богослужение нас только в умыление приводило и пленяло меня, что я ныне, когда сам великой благодати священства удостоин, приношаю бескровную жертву в местной нашей церкви, часто порываюсь и желал бы отлетети по порам в Вену, чтобы быти в русской церкви на богослужении, поелику я, стоя с говеющим благочестивым православно-христианским народом в храме православном, и токмо там щиро богу помолился!¹¹⁰

Були в українському суспільстві й об'єктивні причини, що спонукали до особливого піднесення обрядового руху на початку 60-х рр. XIX ст.¹¹¹ „Коли собі пригадаємо, що майже вся освічена верства руська складалася з самого духовенства, що справи церковні при недостатку світського образования і світських ідеалів з давен-давна грали переважну роллю ві всіх змаганнях Русинів, що вихована в шляхоцьких поглядах інтелігенція руська маловажила собі мужицьку народну масу й її інтереси,— писав О. Терлецький,— то зрозуміємо, чому й тепер проводирі руської інтелігенції поставили на денний порядок як найважливішу річ справи церковні [...]. В той час, коли польська інтелігенція проливала кров за свої патріотичні мрії, галицько-руська інтелігенція перемінила ся на табір богословських диспутантів і реформаторів. Почавши від старих дідів, а кінчаючи на малих хлопцях уся письменна Русь кинула ся до чищення обряду“¹¹².

Основним рушієм боротьби проти латинізації було нижче духовенство, яке самовільно, без відома церковної ієрархії почало усувати „чужі“ традиції в практиці богослужіння, облаштуванні храмів і навіть зовнішньому вигляді душпастирів. Правда, між самими обрядовцями не було згоди в тому, що саме слід розуміти під „первісною чистотою східного обряду“. Тобто неясною була кінцева мета руху, а отже, хаотичними і суперечливими були й дії, спрямовані на досягнення цієї мети¹¹³. Чільними діячами галицьких обрядовців були В. Терлецький та І. Наумович, які своєю діяльністю здобули велику популярність серед сучасників¹¹⁴. Зокрема, львівське „Слово“, описуючи урочисте богослужіння у Перемишлі в серпні 1861 р., особливо відзначало участь у ньому В. Терлецького „сь поважною своєю бородою“. „Если уже самъ видъ Преподобного Отца, его благоговѣйность, кого-нибудь плѣняетъ,— читаємо в газеті,— то тѣмъ болѣе самое служенье его. Се бо въ цѣлой лѣпотѣ своей засіялъ нашъ

¹¹⁰ Лист П. Петрашевича до М. Раєвського від 4 (16) липня 1864 р. // Там само.— С. 363—364.

¹¹¹ Один із лідерів молодих народовців К. Климкович у статті „Руська народна партія і її політична ісповідь“ зауважив, що „різниця обряду і ісповідання не вадить де-інде єдності народності зовсім; але в Галичині мається річ інакше. Тут уважається перехід грецького обряду на латинський заразом яко проміна руської народності на польську [...]. Руське духовенство звернуло тому свою увагу на наглядну конечність, щоб греко-католицький обряд від чужородних примішок очистити і до первонаочної гідности, яка в народі по традиції в великій шанобі остається, назад довести, як через те, так і через закріплення обкрайної значно автономії грецько-з'єднаної церкви, ширшаючому латинізованню — що тожohne есть, як сказано, з ополячуванням — галицьких Русинів таму положити“ (Мета.— 1865.— № 1.— С. 11—12).

¹¹² Терлецький О. Галицько-руське письменство...— С. 85—86.

¹¹³ Детальніше про суто церковні аспекти обрядового руху див.: Гординський Я. До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-х рр. XIX в. // Збірник філологічної секції НТШ.— Львів, 1917.— Т. 16.— С. 68—75.

¹¹⁴ Свистунъ Ф. И. Прикарпатская Русь...— Ч. 2.— С. 87—107; Rudnytsky I. L. Hipolit Vladimir Terlecki // Essays in Modern Ukrainian History /Ed. by P. L. Rudnytsky.— Edmonton, 1987.— P. 143—172.

грек. кат. обрядъ, совершаемый Преподобнымъ Отцемъ, въ правдивомъ, не спорченномъ видѣ¹¹⁵. Народовські „Вечерницѣ“ у травні 1862 р. оголосили про розпродажу портретів В. Терлецького, наголошуючи, що його заслуги „суть аж занадто кождому з нас знаеміі, аби ми ще хотіли аби й потребували пригадувати те, що портрет сего мужа повинен би украшати кожду руську хату“¹¹⁶. А І. Наумовичу 40 світських студентів університету надіслали подяку „за тогѣ труды [...] коло очищення нашої батьківскої г. к. вѣры отъ чужихъ, рускому духови противныхъ впливѣвъ“¹¹⁷.

Головні суперечки навколо обрядових питань точилися у пресі¹¹⁸. Розпочав полеміку часопис „Przegląd polski“ у середині 1861 р., звинувативши греко-католицьке духовенство у прагненні наблизити свою церкву до російського православ'я за допомогою змін в обряді¹¹⁹. Трибуною обрядовців стало „Слово“, яке спочатку обмежилось невеликими спростуваннями закидів „Przegląd-у“ та інших польських газет¹²⁰, а пізніше почало систематично вмішувати статті й дописи в обороні „чистоти обряду“ та його ревнителів¹²¹. Кілька кореспонденцій з Галичини, прихильних до обрядовців, умістив німецький часопис „Ost und West“¹²². Противники обрядового руху з-посеред греко-католицького кліру друкували свої статті у польських газетах, редактори яких намагалися використати внутрішні незгоди українського духовенства для своїх політичних цілей¹²³. Натомість публікації віденського „Вѣстника“ акцентували на необхідності зваженого підходу до обрядових справ, посилаючись на авторитет керівництва церкви¹²⁴.

Однак позиція греко-католицької ієрархії виглядала досить дивною. Лише в січні 1862 р. з'явилися пастирські листи митрополита Г. Яхимовича і перемишльського єпископа Т. Полянського, які засуджували новаторів і застерігали їх від самовільних змін у літургії¹²⁵. Крім того, митрополит закликав І. Наумовича подати обґрунтування своїх дій. Але

¹¹⁵ Слово.— 1861.— 30 серпня (11 вересня).

¹¹⁶ Вечерницѣ.— 1862.— № 15.— 10 травня.

¹¹⁷ Слово.— 1862.— 20 січня (1 лютого).

¹¹⁸ Одним із наслідків, що були спричинені „обрядовщиною“, стало зацікавлення історичним минулим українського народу і його церкви. Це проявилось в публікації кількох збірників документів та брошур: Malinowski M. Die Kirchen- und Staats-Satzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen in Galizien.— Lemberg, 1861; Die Ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien.— Lemberg, 1861; Harasiewicz M. Annales ecclesiae ruthenae.— Leopoli, 1862; [В о л и н с ь к и й І.] O obrzędach greckounickich jako kwestyi czasów dzisiejszych w Galicyi Wschodniej. Przez księdza tegoż obrządku.— Lwów, 1862.

¹¹⁹ Przegląd polski.— 1861.— 23 grudnia.

¹²⁰ Слово.— 1861.— 26 липня (7 серпня); 29 липня (10 серпня).

¹²¹ За підрахунками Я. Гординського, у „Слові“ починаючи з серпня 1861 р. до середини 1863 р. було опубліковано близько 120 статей на обрядову тематику (Гординський Я. До історії культурного й національного життя...— С. 68—75).

¹²² В е л и к и й А. Г. З літопису християнської України.— Рим, 1979.— Т. 8.— С. 136.

¹²³ Dziennik polski.— 1861.— 7, 8 grudnia.

¹²⁴ Так, вже у програмній статті на 1862 р. редакція „Вѣстника“ заявила, що буде відстоювати „нетикальність нашихъ церковныхъ обрядѣвъ, без собраня и соизволеня всѣхъ Епископѣвъ нашихъ“ (Вѣстникъ.— 1862.—18 (6) січня). Див. також: Там само.— 1863.— 16 (28) січня; 30 березня (11 квітня); 6 (19) квітня; 17 (29) квітня.

¹²⁵ Pelesz J. Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom vom der ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart.— Wien, 1880.— Bd. 2.— S. 938; Archiwum Państwowe w Przemyślu, zesp. Archiwum Biskupstwa Grecko-Katolickiego (ABGK), sygn. 3511.

той тричі проігнорував вимогу владики, за що був покараний 14-денними реколекціями. Та цієї покути лідер обрядовців так і не відбув, бо Г. Яхимович відмінив своє рішення після розмови з І. Наумовичем. Останній навіть оголосив у „Слові“, що „нашъ возлюблений Митрополитъ замышляе важному сему дѣлу дати отповѣдное требованіямъ нынѣшного духа времени направленіе въ пользу питомого нашего обряда“¹²⁶.

Великі надії на Г. Яхимовича покладав і Б. Дідицький. „Позавчера прийшла зъ Риму нова була (з 8 Апр. с. г.), по теоріи дуже благосклонна для Востока и греч. обряда,— читаємо у його листі до А. Шанковського від 11 травня 1862 р.— На подставѣ той булѣ приймесь за дѣло очищення нашего обряда самъ Митрополитъ, а сими днями выдасть Онъ въ томъ духу нову куренду. Радость зъ того приводу у нашихъ велика. Вправдѣ бореній по тому предмету буде еще не мало, однакожь поборники лучшихъ засадъ Руси уже тѣмъ самымъ здѣлали крокъ одинъ на передъ“¹²⁷.

Нова енцикліка папи Пія ІХ й справді давала певні гарантії для збереження східного обряду в Католицькій Церкві та забороняла насильницьку латинізацію. Разом з тим у пастирському листі від 25 травня 1862 р., яким ця енцикліка була оголошена в Галичині, митрополит Г. Яхимович поставив цілий ряд запитань, що стосувалися історії та тодішнього стану міжконфесійних стосунків. Поодинокі священники та зібрання духовенства повинні були подати свої відповіді латинською мовою на адресу митрополичої консисторії, щоб та могла представити Римові єдиний пакет вимог для досягнення порозуміння і нормалізації відносин з римо-католиками¹²⁸. Ухвалу митрополита підтримала навіть австрійська адміністрація, яка побоювалася надмірного розпалювання полеміки навколо церковних проблем і намагалася спрямувати їх розгляд у легальне русло¹²⁹. „Але коли галицький клір станув перед реальною працею, майже зовсім опустив руки [...]. Наше духовенство не вмiло стати на висоті своєї задачі й підперти свого архіпастиря в обороні власного обряду й народу. Тим самим зійшла ціла обрядова боротьба на пусту полеміку“,— констатував історик Я. Гординський¹³⁰. Не допоміг навіть відкритий демарш митрополита Г. Яхимовича, який перервав прямі контакти з латинською консисторією у Львові і постановив листуватися з нею тільки через Рим¹³¹. Ця акція не знайшла належного резонансу серед громадськості, а раптова смерть перервала реалізацію намірів владики¹³². Його наступник С. Литвинович відмовився від ідеї скликання церковного синоду і обрав інший шлях для поладження міжобрядових суперечок — укладання угоди з латинською церковною ієрархією за посередництвом Ватикану¹³³. Цей документ після тривалих переговорів у Римі був підпи-

¹²⁶ Слово.— 1862.— 28 лютого (12 березня).

¹²⁷ Гординський Я. До історії культурного й політичного життя...— С. 162.

¹²⁸ Nagasiewicz M. Annales...— Р. 1120—1138; Слово.— 1862.— 9 (21), 18 (25) червня.

¹²⁹ Див.: Гординський Я. До історії культурного й політичного життя...— С. 85—86.

¹³⁰ Там само.— С. 87—88.

¹³¹ Слово.— 1863.— 20 березня (1 квітня).

¹³² Pełesz J. Geschichte...— S. 932—933.

¹³³ Початком для укладення „Жонкордії“ став лист папи Пія ІХ від 2 березня 1863 р., яким були закликані до Риму єпископи обох обрядів з Галичини. Греко-католиків представляли єпископи С. Литвинович і Т. Полянський та священники Г. Шанкевич, М. Малиновський, С. Сембратович і В. Бачинський (Pełesz J. Geschichte...— S. 1010).

саний 17 липня, підтверджений папою 6 жовтня і оголошений пастирським листом С. Литвиновича 4 грудня 1863 р.¹³⁴

Така діяльність нового митрополита викликала незадоволення серед московфільських діячів, що призвело до гострих нападок на главу Греко-Католицької Церкви у пресі, масової еміграції захопленої „общерусскими“ ідеалами галицької інтелігенції до Росії, зокрема в Холмщину, де вони відігравали особливу роль у ліквідації унії, а в кінцевому підсумку — до відомої заяви про національну єдність галицьких русинів з росіянами у „Слові“ та на Галицькому сеймі¹³⁵.

Таким чином, основною проблемою, яку довелося вирішувати українській інтелігенції Галичини в 50—60-х рр. XIX ст., була проблема вибору найбільш прийнятної ідеології з-поміж двох основних національно-політичних орієнтацій — української та російської. І хоч в умовах абсолютизму відкрита політична діяльність була неможливою, протистояння між цими течіями (насамперед у мовно-літературній та церковно-релігійній сферах) мало всі ознаки і було по суті зародком майбутньої міжпартійної боротьби. Панівне становище у громадському житті галицьких русинів займали московфіли. І хоч усередині табору „общеросів“ були відмінності у поглядах на темпи, форми і шляхи досягнення омріяного „об'єднання“, спільною була для них кінцева мета. Такої згуртованості й цілеспрямованості якраз бракувало їх супротивникам, яких умовно можна поділити на два угруповання — „австро-рутенське“, або урядове, і народовське¹³⁶. Русини, як зауважив Я. Гордінський, не мали ніякої орієнтації в небезпечній русофільській пропаганді, і „щойно правительство, за яким привикла йти сліпо переважна часть духовенства й інтелігенції,

¹³⁴ ІЛ НАН України, від. рукописів, ф. 100 (І. Белей), спр. 542, арк. 2.

¹³⁵ Особливо гострі випадки проти керівництва церкви друкував журнал „Страхопуд“, що виходив у Відні (Страхопудь.— 1863.— № 5.— С. 35; 1864.— № 6.— С. 40). В одному з номерів навіть була пропозиція, щоб „Русинівъ мѣсто „уніятами“, н. пр. „конкордіатами“ перезвати“ (Там само.— С. 41).

Питання про ліквідацію унії на Холмщині й Підляшші досить детально вивчене в історіографії, і ми його не будемо спеціально розглядати.

¹³⁶ Надзвичайно влучний і глибокий аналіз існуючих на початку 60-х рр. серед галицької інтелігенції національно-політичних течій дав К. Климкович у статті „Руська народна партія і її політична ісповідь“. Він, зокрема, писав: „Старша партія, котра вірила тільки в різницю межі руською і польською народністю, була о стосунку першої до московської зовсім иншої гадки. Проводатори і довірніці товариші тої партії навчені тим, що їх пробовання у прошлomu десятиліттю, щоб завести московську мову в галицько-руській письменности, на загальнім переконанню галицьких Русинів розшиблися, якоже і боялись розбудити недовір'я уряду, були так розумні, що і не важились виступати потім стосовно з виявленням своїх гадок о тотожности народу руського з народом московським, але уложили план, котрий хоть помалу однакже тим певніше до мети довести міг. Вони заховують при тім слідууючу тактику. Де-які неміногі посідають стільки цивільної одваги, що і не роблять з свого народного переконання ніякої таємниці і розвивають, яко учені авторитети, свої теорії о єдностности руської (руської і московської) народности і о конечности одної літератури і мови холоднокровно перед прилюдносттю, і уживають в дотичних артикулах і письмах навіть московської мови. Прочі зрікаються такого способу, говорять о народности якихось Мало-Русів — Мало-Росів — назва, котра нашому людоўі зовсім чужа і тільки сю гадку завсїгда на умі удержувати призначена, що є ще і Велико-Роси т. є той народ, которого Мало-Росси тільки меньшу часть становлять, і уживають в письмі а часто і в конвєрсації якусь ніби образовану мало-руську мову, се-б то мішанину з руського людового ідіому і московських слів і язикових форм [...]. Отже сему русько-язиковому фальсифікатуви призначено те завдання, щоб Русинам уживання своєї, ніби до образовання нездїбної [...] матірної мови змерзити, а одної хорошої днини, коли вже через довголітнє уживання того жаргону московської язикові форми і значний запас московських слів Русинам усвоєни стануть, без всякої трудности чисто-московську мову прийняти [...].

відвертало наших людей бодай у часті, від москвофільства¹³⁷. Але ці урядові заходи часто були поверховими, не зачіпали глибинних причин існування „об'єдинительських“ тенденцій, не мали належної підтримки в українському середовищі, а тому й не могли суттєво змінити ситуацію. Так, численні цензурні застереження щодо насадження російської мови призводили до припинення виходу одних і появи інших періодичних видань, а в кінцевому підсумку — до загального занепаду літературного життя у Галичині. А спроба австрійського уряду нав'язати галицьким русинам латинський правопис у 1859 р. ще більше зміцнила позиції москвофільів¹³⁸.

Але ми були-б несправедливими, якби ми хотіли за москвофільзм пострікати всю многолічну і нині ще пануючу старшу партію. Сей упрек односиться тільки до де-яких провідаторів і до якогось числа їх довірливих одномисленників, котрі завсігди о тім і мислять, щоби зручними маневрами чим раз більше прихильників собі з'єднати. Ті прихильники однакже понайбільш не втаємничені в плани помянутих осіб, і тільки обманені їх позорними замірами спускаються в найлучшій вірі на їх народну ширість [...].

Не конче многолічною але впливовою фракцією тої партії є так звані „урядові Русини“ — *Regierungs-Ruthenen*, — котрих народня засада від засади москвофільів і засади народовців через те одрізняється, що, між-тим як ті перші о якійсь обще-руській народній єдності маячуть, а сі послідні за самостайністю своєї особно-руської народності обстоють, ові Русини вдовольняються уважити 3 мільони Русинів у Австрії так, буцім вони собі народець-ехтра, і, ані дбаючи про головний гурт тоїж нації під пануванням московським, окремишній спосіб розвою для сих трьох мільонів приписують [...].

Друга руська партія в Галичині складається з народовців [...]. Елементи з котрих вона складається: 1) Остаток того гурту зо старшого покоління, котрий прошлого десятиліття перепровадив побідушу полеміку против проектантів прийняття московської літературної мови, і мимо того, що наслідком пізніших перепон, ставляних свободному народному праву, много мальконтентів народилось і до зміни засад наклонилось, своїм засадам вірний зостався. 2) Ті Русини, що тільки наслідком двозначних народніх тенденцій старшої партії, в котрих вони нічого симпатичного не добавали, до руської народности також дуже двозначно, або і зовсім не признавались, і певне на польську сторону, котрій галицькі Русини після 1848-го року, завше ще сильний контингент доставляли, перейшли-б були, тепер одначе до засад народної партії охотно признавались. 3) Молодша генерація — учащася молодіж — з виїмкою поодиноких, вся; при чім особливо докладасмо, що патріотично народна тенденція учеників богословського факультету, при тій околнності, що духовенство ще може довгий час головним двигателем руської інтелігенції в Галичині останеться, для животності тої партії дуже важним появом єсть.

Числом є народна партія вже тепер коли не сильніша, то бодай старшій партії рівна, і сподівається в недалеких часі велику часть тої послідньої в своїх рядах повитати. Тепер ще не має вона чинного впливу на хід справ публічних, хоть і годі не добачити, що вона вже і тепер сильний напір на дійства старшої партії заявляє. В будуще однакож тоє не мине її, бо при тій околнності, що гурт люду, з которого в будуще інтелігенція розвинеться, тільки на засади народної партії згодиться може, загально сказавши, тільки і вона будучность має“ (Мета.— 1865.— № 1.— С. 8—16).

¹³⁷ Гординський Я. Віденська греко-католицька духовна семінарія...— С. 24.

¹³⁸ Ще в 1858 р. єпископ С. Литвинович, який управляв митрополією після смерті М. Левицького, під тиском уряду видав куренду, в якій зобов'язував духовенство у проповідях вживати народну мову (Текст куренди опубліковано: Діло.— 1885.— № 138—140). Однак австрійській адміністрації цей крок видався недостатнім. І тоді радник міністерства освіти Й. Іречек при підтримці губернатора Галичини А. Голоуховського виступив з проєктом запровадження латинки. Спільними зусиллями українцям вдалося відхилити цей проєкт. На думку А. Петрушевича, „азбукова суматоха [...] пробудила со сна нашу сплячу Рутенію“. А Я. Головацький пропонував використати цю ситуацію, щоб „підкріплять и удерживать оспавший дух хакловь“ (Лист А. Петрушевича до Я. Головацького від 22 липня 1859 р. // Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850—62.— С. 468; Лист Я. Головацького до А. Петрушевича від 6 жовтня 1859 р. // ЛНБ НАН України, від рукописів, ф. 77 (А. Петрушевич), спр. 137/п. 4, № 38-б).

Детальніше про „азбучну війну“ 1859 р. див.: Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // Записки НТШ.— Львів, 1913.— Т. 15.— С. 131—153; Т. 16.— С. 87—125. Сімович В. Йосеф Іречек і українська мова (До азбучної заверюхи 1859 р.)— Прага, 1933.

Тому лише відновлення конституційного ладу та великий вплив літератури з Наддніпрянської України, особливо творчости Т. Шевченка, привели до відродження у Галичині справді народних засад національного руху¹³⁹. Ідеологія народовців формувалася поза межами впливу Греко-Католицької Церкви і на перших порах носила стосовно церковної ієрархії опозиційний характер. Зокрема, серед молоді було дуже багато прихильників обрядового руху і навіть відвертих апологетів православ'я. Як згадував Остап Терлецький, „молодіж не дивила ся на церковні традиції і переконання теперішнього попівства, наскрізь уніятські, але брала зі становища патріотичного і з сего становища питала: чому-ж не потягнути консеквенцій, які сама історія піддає руському патріотови, і взявши ся до рішучого освободження народа руського з-під польського впливу не кинути всю унію і вернути до віри православної?“¹⁴⁰. Необдумані кроки церковного керівництва, яке забороняло вшанування пам'яті Т. Шевченка як „схизматика“ і не дозволяло семінаристам читати видання народовців, лише підсилювало ці настрої¹⁴¹. Але ближче знайомство зі становищем Православної Церкви на українських землях у складі Російської імперії привело до зміни поглядів народовців на церковні справи. „Що, на примір, виграли Русини під пануванням московським на тім, що одступили від унії? — запитував один із дописувачів „Мети“.— Ото попали в централізацію московського синоду, котрий сам нівечить те, що єсть вищстю восточної церкви над западною, т. є. право автономій церковних [...]. Про те кардинальним принципом, за котрий ми стояти будемо єсть не питання обрядове, але питання автономії церковної, або — лучше мовлячи — народної церкви“¹⁴².

Отже, проблема ролі церкви в національному русі галицьких русинів у 60-х рр. знову стала актуальною. Але, на відміну від часів „Весни народів“, уже не церковна ієрархія очолювала цей рух і виробляла його ідеологію, а самостійні національно-політичні течії боролися за вплив на церкву, розуміючи, що це буде вирішальним чинником розповсюдження їх поглядів серед народу. Розв'язання цієї проблеми стало основним змістом суспільно-політичного життя Галичини в наступних десятиліттях.

Oleh TURGIJ

FAITH AND RITE AS FACTORS IN NATIONAL SELF-IDENTIFICATION
OF UKRAINIANS IN HALYCHYNA
IN THE MIDDLE OF THE 19TH CENTURY

For centuries of foreign rule in Ukrainian Halychyna the Greek-Catholic Church played a key role in helping Ukrainians to preserve their self-consciousness — the consciousness that became the prerequisite for their national revival in the middle of the 19th century. The difference in rites was crucial in differentiating the Ruthenians from the Poles in Halychyna,

¹³⁹ Студинський К. Перші зв'язки України з Галичиною // ЦДІА України у Львові, ф. 362, оп. 1, спр. 96, с. 33—48.

¹⁴⁰ Терлецький О. Галицько-руське письменство...— С. 113.

¹⁴¹ Мета.— 1865.— № 2.— С. 62—64; 70—78.

¹⁴² Там само.— № 2.— С. 61.

yet the extent to which it effected the growth of their national consciousness still remains under debate. The expression by Greek Catholics of a Ukrainian identity in the national revolution of 1848—1849 was conditioned singly, or even chiefly, by their attachment to their own faith and rite; there were many other objective historical factors, such as language, culture, traditions, the political confrontation with the Poles, social conflicts, etc.

The failure of the revolution brought about a growth of pro-Russian sentiments that was rooted mainly in the disappointment of the masses with the policy of Austrian state authorities and was supported by the conservative stance the church hierarchy had taken in social, publishing and educational matters. The inertia of church leaders opened the door for the purposeful and coordinated activities of a small, yet well-consolidated group of Russophiles, determined to gradually transform the Ruthenians into „genuine Russians“ by russifying their language and „purifying“ their rite.

To oppose these tendencies a new political party emerged in the early 1860s which identified itself as the *Narodovtsi* (the Populists) and laid claim to the slogan of the 1848 revolution — that of uniting 15 million Ukrainians into one nation. The Spring of Nations had passed and the church hierarchy no longer was the main ideologue and leader of the Ruthenians in their national movement. Several independent national and political groups came to compete for influence on the Church seeing it as the best vehicle for spreading their ideas among the people.